

Інеса ГУЛЯС

КОНЦЕПЦІЯ АКСІОПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

Inesa HULIAS

THE CONCEPT OF AXIOLOGICAL DESIGN OF PERSONALITY'S LIFE ACHIEVEMENTS

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.070>

УДК: 159.923 : [17.022.1 + 124.5]

ВСТУП

Актуальність проблемного поля дослідження. Сучасна епоха тотального панування цифрових технологій, строгої алгоритмізації виробничих процесів і ритуалізації соціальних практик поєднується з хаотичними дисипативними процесами в різних сферах економічного, соціально-політичного і культурно-мистецького життя, які важко піддаються науковому прогнозуванню чи впорядкуванню із суто утилітарною метою. Люди лякаються появи “чорного лебедя”, який може зруйнувати передбачення свого майбутнього, тоді як раніше настання певної події багатократно підтверджувалося.

В умовах дії дихотомій “упорядкування – розсіювання”, “організації – хаотизації”, “алгоритмізації – спонтанного вияву”, “формування – саморозвитку” тощо зростає роль аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості, що має на меті творчо синтезувати різнобічно спрямовані вектори континууму “детермінація – самодетермінація” [5; 17].

Загальнометодологічним філософським підґрунтям дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості є проблема вибору і відповідальності за нього (М. Гайдегер, А. Камю, Ж.-П. Сартр та ін.),

уявлення про інтенційність як можливість здійснювати вибір (Ф. Brentano, Л. Вітгенштейн, Е. Гусерль, М. Мерло-Понті, М. Шелер та ін.), філософсько-антропологічні й екзистенційно-феноменологічні погляди на сенс життя (М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Гайдегер, М. Грот, Е. Гусерль, А. Камю, Л. Коган, М. Лосський, М. Мамардашвілі, Г. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, Л. Сафонік, В. Соловйов, А.А. Фурман, С. Франк та ін.), тлумачення успіху в працях фундаторів німецької класичної філософії (Є. Грунт, Ф. Ніцше, Л. Фейєрбах, І. Фіхте та ін.).

Проблема аксіопсихологічного проектування особистості у різні вікові періоди ставала предметом наукового пошуку зарубіжних і вітчизняних дослідників. Проте в українській психологічній літературі концепт “аксіопсихологічне проектування” досі не використовувався. Зазначений термін дотичний до терміну “ціннісно-цільове проектування”, що інколи використовується у дослідженнях з психології особистості – її цінностей та цілей, спрямованості, життєвих перспектив, духовних прагнень (Я. Васильєв, З. Карпенко, Г. Радчук, М. Савчин, Т. Титаренко, А.А. Фурман та ін.). В останнє десятиріччя назване поняття вживається у теоретико-прикладних напрацюваннях у царині педагогічної та вікової психології (І. Гуляс), однак його формулювання

в українському психологічному тезаурусі не наводилося, а відтак не має належного теоретико-методологічного й емпіричного обґрунтування. Проблема аксіопсихологічного проектування як така досі не ставала спеціальним предметом психологічних досліджень.

Предтечею дослідження анонсованої теми є *аксіологічна психологія особистості* як новітня царина персонологічних студій, у якій її предмет і метод узгоджені з принципом інтегральної суб'єктності (З. Карпенко). Чималий доробок українських науковців присвячено аспектам, дотичним до аксіопсихологічного проектування: вивченню особистості крізь призму її цільової спрямованості і цілепокладання як орієнтації на майбутнє (Я. Васильєв, Ю. Швалб та ін.), життєвих домагань особистості (В. Семиченко, Т. Титаренко та ін.), життєвому успіху як результату життєвих домагань (Н. Татенко та ін.), життєтворчості (Л. Левіт, В. Ямницький та ін.), життєвих цінностей і життєвих планів (О. Будник, Є. Головаха, І. Мартинюк та ін.), реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів в акме-періоді (Г. Гандзілевська), проектуванню життєвого шляху (О. Гріньова, Л. Заграй, В. Панок, Г. Рудь та ін.), професійно-особистісному аксіогенезу майбутнього фахівця (В. Мицько, Г. Радчук та ін.), реалізації християнсько зорієнтованого підходу щодо розвитку духовності особистості (О. Климишин, В. Москалець, М. Савчин та ін.), мотиваційного дискурсу особистості (В. Климчук), проектуванню життєвого шляху через соціально значущу прогнозувальну діяльність (С. Максименко, М. Семиліт), просторово-часових вимірів життєвого світу особистості (Т. Титаренко та ін.), смисложиттєвій сфері особистості (І. Гальян, А.А. Фурман та ін.), ухвалення рішень особистістю (Л. Помиткіна, О. Санніков, В. Чернобровкін та ін.), особистісної свободи й автономності (В. Чернобровкіна), особистісного потенціалу і побудови моделей майбутнього життєздійснення особистості (О. Кляпець, О. Кочубейник, Л. Лепіхова, Т. Титаренко, К. Черемних та ін.), інтерпретації життєвого досвіду особистісного зростання (З. Карпенко, М. Смільсон, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.).

Назагал проблематика аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості в Україні розроблялася в контексті досліджень таких наукових шкіл: 1) соціально-психологічної (концепція життєтворчості Л. Сохань); 2) соціально-конструкціоністської (концепція

життєвих домагань і життєвих завдань особистості Т. Титаренко); 3) глибинно-психологічної (Т. Яценко); 4) психолого-герменевтичної (Н. Чепелєва) та напрямів: 1) психолого-акмеологічного (Г. Гандзілевська, Л. Міщиха, В. Ямницький); 2) культурно-історичного (І. Данилюк, В. Куєвда, С. Литвин-Кіндратюк, М. Семиліт, О. Яремчук).

Попри наявний науковий внесок у царину життєвого проектування існує недостатня кількість праць, які б охоплювали феномен проектування життєвих досягнень особистості у широкому віковому, професійно зорієнтованому й гендерному діапазоні.

Відтак проблема аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості є актуальною в теоретико-методологічному й прикладному сенсах, оскільки відображає значущі потреби сьогодення, враховує економічний, морально-етичний, інтелектуальний і духовний аспекти самотворення особистості. Обрана для дослідження тема має міждисциплінарну, наукову, культурно-освітню, гуманітарну та соціальну вагомість, сприяє з'ясуванню тенденцій та закономірностей аксіопсихологічного проектування й виробленню адекватних стратегій імплементації життєвих досягнень особистості.

Стан дослідженості наукової проблеми.

Досвід побудови майбутнього та конструювання сьогодення як культури життєздійснення свідчить про те, що реалізація процесів у континуумах “теорія – практика”, “минуле – майбутнє”, “потенційне – актуальне”, “природне – штучне” потребує діяльності особливого типу. Такою діяльністю є проектування, основне концептуальне завдання якого – побудова проекту. І не випадково проектування набуває тепер міждисциплінарного статусу й починає конкурувати з традиційними формами пізнання і практично-перетворювальної діяльності, спонукаючи рухатися в цьому напрямку навіть теорію як провідну форму організації раціонального знання. “...Сучасна наука, – як зазначає Г. Башляр, – ґрунтується на проекті. Міркування суб'єкта про об'єкт у науковому мисленні завжди набувають форми проекту” [1, с. 3, 6].

Не менш значущим проектування є в соціальній практиці, культурі і, зокрема, мистецтві. Воно головно характеризує інженерну, соціологічну та художню свідомість, стає стрижневим змістом дизайну, організації довкілля людини. Висувають ідеї і щодо проектування культури загалом (Ю. Громико, К. Кантор,

В. Сидоренко та ін.), утілення проектною мовою найважливіших задумів цивілізації як такої [10, с. 76–86].

Проектність є визначальною стильовою рисою сучасного мислення, однією з провідних типологічних ознак культури сьогодення чи не у всіх ключових її напрямках розвитку, пов'язаних з творчою діяльністю людини. Проектністю пронизані наука, мистецтво, а також психологія людини, зокрема, в її ставленні до всесвіту, предметного й соціального середовища, а у формах асиміляції і творчості існує проектне переживання світу [27, с. 87-99].

В галузі сучасної педагогічної психології проектування досліджують як процес створення проекту-прототипу, прообразу передбачуваного чи можливого об'єкта, стану (О. Купенко та ін.); попередню розробку ключових подробиць майбутньої діяльності педагогів, суб'єктів навчання (В. Безрукова та ін.); вміння розробляти плани роботи останніх згідно з прогнозованим кінцевим результатом, акцентуючи при цьому на самостійності і творчості (І. Волков та ін.); дослідження напрямів і перспектив розвитку (М. Поташник та ін.); конструювання ідеального образу майбутнього з бажаними пріоритетами (Л. Гумецька та ін.); побудову потенційної кооперації із суб'єктами навчання (Ю. Кулюткін та ін.); соціокультурний феномен, який передбачає спрямованість зусиль на трансформацію, розвиток і формування нових способів діяльності, орієнтованих на майбутнє і на розвиток проектного об'єкта (І. Єрмаков та ін.) [6, с. 153-154].

Нині проблеми проектування освіти досліджують у всіх традиційно виокремлюваних аспектах – методологічному, теоретичному та практичному. В методологічному аспекті науковцями визначено об'єктивні основи, фактори та категорії педагогічного проектування (В. Безпалько та ін.). Проектування входить у засяг актуальних проблем психолого-педагогічних досліджень (А. Гірняк, Г. Гірняк, В. Загвязінський, А.В. Фурман, О. Фурман та ін.), поліпарадигмальності освіти (Л. Беляєва, А.В. Фурман та ін.), інтеграції виховних сил соціуму (В. Бочарова та ін.), культурно-освітнього центру (А. Найн та ін.), ментально зорієнтованого соціально-культурно-психологічного простору національної освіти (А.В. Фурман), вітагенного навчання, що спирається на багатфакторний (голографічний) підхід (А. Белкін та ін.), інтегративної картини освіти (Г. Серіков та ін.); теорії співвідношення соціалізації, індивідуалізації й інкультурації (Е. Дюрк-

гайм, Ч. Кулі, Т. Парсонс та ін.) [6, с. 154; 32; 34-36].

У теоретичному аспекті вченими виокремлено складники педагогічного проектування, варіанти логічних схем проектування, основи інтеграції компонентів в освітньому процесі (Н. Алексеев та інших дослідників). У працях В. Андрєєва, С. Гільманова та ін. розглянуто розвиток інноваційних процесів у сфері освіти та виховання. Теорію творчої педагогічної діяльності, на якій ґрунтується педагогічна інтерпретація і реалізація соціального замовлення, викладено у працях В. Загвязінського, В. Кан-Каліка та ін. Основою задля вивчення соціального замовлення як історичного явища є історико-педагогічна концепція освіти, розроблена В. Додоновим, С. Єгоровим та ін. [6, с. 154]. Основою технології виявлення соціального замовлення освіти є соціально-педагогічне прогнозування, розробкою якого займалися Б. Гершунський [4], В. Лазарєв [20] та ін., а також моделювання і проектування педагогічної діяльності, що представлено у працях І. Кона [19], О.М. Леонтьєва [21] та ін. У практичному аспекті проблемам проектування присвячено праці, предметом яких є розвиток професійної освіти, зокрема регіональної (І. Бестужев-Лада, Н. Пряжников та ін.); соціолого-педагогічні підходи до виявлення і педагогічної інтерпретації соціального замовлення освіти (В. Гаврилук та ін.), сучасного управління освітою (зокрема, її якістю) і моніторингу освіти (Е. Зеєр та ін.) [6, с. 155].

Отже, існує певна наукова база, накопичено багатий практичний досвід зреалізування педагогічного проектування: апробовано його структуру та варіанти логічних схем, сутність категорій і понять, які його описують, розкрито співвідношення соціального й особистісного в історії філософії й освіти, адаптовані інтеграційні підходи до побудови проектною освіти, що містяться конкретні приклади педагогічного проектування різних рівнів освіти та її інструментального забезпечення.

Відносно персоніологічного проекту, то він передусім тісно пов'язаний із структурою ціннісної свідомості особистості. Крізь призму рефлексії належного й потрібного, а також жаданого й ідеального, утворюється організація персоніологічної ціннісної свідомості. В підсумку формується “основа” життєдіяльності, яка є комплексом універсальних, конститутивних начал, що налаштовують життєтворчість соціуму і життєздійснення певної особистості [6, с. 157].

Становлення ціннісної сфери здійснюється на межі бажаного й реального, належного й суцього, потрібного і наявного. У ціннісному виборі людина вчинково “народжується” як така. Цінності, відповідно, спрямовують інтереси і прагнення особистості; ієрархізують індивідуальні переваги та зразки; мотиваційну і цільову програми; рівень домагань і пріоритетних вподобань; уявлення про належне та механізми їх селекції за значущістю; міру рішучості й готовності (через вольові складники) до втілення власного “проєкту” життя. Водночас цінності проявляються і розкриваються в оцінках, які людина дає собі, іншим, обставинам тощо, в її умінні структурувати життєві ситуації, ухвалювати рішення у проблемних і виходити з конфліктних ситуацій, обираючи ту чи ту лінію поведінки в екзистенційно та морально забарвлених обставинах, в умінні задавати і змінювати смислоцільові домінанти власної життєдіяльності.

Перш ніж людина здійснить доленосний учинок чи важливу соціальну дію, вона попередньо їх “програє” у думці. В основі її мисленнєвої діяльності лежить когнітивна модель соціальних реалій, яка формується в онтогенезі, у процесі соціалізації індивіда і засвоєння ним традиційних форм поведінки та спілкування, зберігається в пам’яті й актуалізується за умов реальної соціальної взаємодії. Отже, когнітивна модель відображуваної дійсності, зокрема операційний бік мислення, дозволяє людині оцінити те, що відбувається, і з процесами уяви розробляє проєкти прийдешніх дій і передбачає наслідки їх утілення. Окрім того, здатність рефлексувати власні моделі реальності життя, аналізувати й критично трансформувати конфігурації їх значущих складників, розробляти й утілювати проєкти їх творчої реконструкції є основою аксіопсихологічного проєктування особистості [6, с. 158].

Зазначимо, що аксіологічна психологія особистості як новітня царина персонологічних студій оформилася в окреме поле досліджень лише наприкінці 90-х років минулого століття. Це відокремлення пов’язане передусім із працями З. Карпенко [11; 13; 15; 16], якою запропоновано й обґрунтовано власну концепцію її предмета й методу (аксіопсихології особистості) [14]. Згодом, майже з перших випусків виходу у світ часопису “Психологія і суспільство” його редактор – професор А.В. Фурман увів рубрику “Аксіопсихологія”, під якою опубліковано низку теоретичних і прикладних робіт.

Увага зарубіжних і вітчизняних учених-психологів – Я. Васильєва, Е. Галажинського, Г. Гандзілевської, О. Гріньової, Д. Завалишиної, В. Знакова, З. Карпенко, О. Климишин, В. Климчука, Г. Радчук, В. Рибалки, М. Семиліта, Т. Титаренко, А.А. Фурмана та інших сфокусована на проблемах, дотичних до аксіопсихологічного проєктування. Тому нами детально проаналізовано доробок вітчизняних дослідників у царині психології розвитку особистості. Зокрема, Я. Васильєв запропонував новий підхід до вивчення особистості крізь призму її цільової спрямованості як орієнтації на майбутнє, що проявляється у футурреальній функції психічної діяльності. Г. Гандзілевська презентувала комплексне дослідження життєвого сценарію як соціально-психологічного феномену через психолого-акмеологічний дискурс. З. Карпенко обґрунтувала авторську концепцію предмета і методу аксіологічної психології особистості згідно з принципом інтегральної суб’єктності, здійснила аксіопсихологічну реінтерпретацію культурно-відповідних, психодинамічних, феноменологічних і психотерапевтичних аспектів аксіологічного персонігенезу. Г. Радчук розробила функціонально-динамічну модель аксіогенезу особистості; виокремила смислове переживання як екзистенційно-феноменологічне підґрунтя професійно-особистісного аксіогенезу в освітньому середовищі ЗВО. О. Климишин реалізувала християнсько зорієнтований підхід до проблеми розвитку духовності особистості; концептуалізувала бачення людини як цілісної комплементарної єдності тіла-душі-духа; експлікувала екзистенційно-мотиваційний контекст релігійної віри як телеологічного ядра психології духовного розвитку особистості. В. Климчук вибудував проєкт соціальної психології мотивації. На основі отриманих результатів емпіричних досліджень він описав структуру мотиваційного дискурсу, навів його кількісні та якісні характеристики, обґрунтував практики життєконструювання. М. Семиліт висвітлив проблему проєктування життєвого шляху в контексті соціально значущої прогнозувальної діяльності, новітніх особистісно зорієнтованих психотерапевтичних практик. Т. Титаренко охарактеризувала просторово-часові виміри життєвого світу особистості, відмінності між “чоловічими” й “жіночими” світами, гармонійними та дисгамонійними; запропонувала шляхи втечі з тенет повсякдення, можливості здійснення відповідальних життєвих виборів. А.А. Фурман обґрунтував смисложиттєву сфе-

ру особистості як системну організацію відомої життєвої активності; детально розглянув особистісні смислоформи, які визначають спосіб реалізації суб'єктом життєдіяльності свого покликання й упорядковують вітакультурний простір його самоздійснення.

Незважаючи на солідний доробок учених у царині життєвого проектування, існує все ж порівняно невелика кількість робіт, які охоплювали б цілісну картину феномену проектування життєвих досягнень особистості представників різних вікових категорій, статей (гендерів), професій.

Мета дослідження – розробити й обґрунтувати концепцію аксіопсихологічного проектування персонального життєздійснення й експлікувати диференціально-психологічні (вікові, професійно-зумовлені, гендерні) особливості проектування життєвих досягнень особистості.

Відповідно до мети в роботі поставлені такі **завдання**:

1. Теоретично осмислити й методологічно обґрунтувати феномен аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

2. Сконструювати й пояснити холархічну модель аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

3. Розробити дизайн емпіричного дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

4. Експлікувати вітакультурні, зокрема гендерні, детермінанти аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості.

5. Виявити особливості впливу обраного фаху на аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень студентів.

6. Встановити вікові особливості аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів.

7. Сформулювати методичні рекомендації психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень у студентів закладів вищої освіти; керівникам закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), керівникам органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти.

Об'єкт дослідження становить ціннісно-цільова детермінація процесу життєздійснення особистості.

Предметом дослідження є чинники, особливості, тенденції та закономірності аксіопси-

хологічного проектування життєвих досягнень особистості, що епістемно організовані як цілісна авторська концепція.

Основними гіпотезами дослідження є такі:

1) стать як онтогенетично найбільш ранній чинник цього феномену справлятиме на нього найсильніший вплив, фактор віку – посередній, а фактор професійної діяльності – найслабший;

2) упродовж онтогенезу ціннісно-цільові чинники аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості втрачають домінуючу позицію, поступаючись інструментально-суб'єктивним.

Сформульовані гіпотези породжують конкретніші очікування того, що:

1) аксіопсихологічне проектування чинить вирішальний вплив на продуктивний перебіг самореалізації та задоволеність особистості власним життям;

2) психологічна якість життя, відчуття успішного життєпотуку й осмисленого проживання його хронотопу залежать від здатності особистості проектувати своє майбутнє;

3) аксіопсихологічне проектування як свідоме використання особистісного потенціалу забезпечує оцінювання бажань і можливостей їх реалізації, здібностей і докладених вольових зусиль;

4) критична рефлексія аксіопсихологічного проектування позитивно впливає на вироблення ефективних стратегій і тактики самоздійснення, індивідуального стилю ціннісного прогнозування і раціонального планування життєвих досягнень особистості.

Методологічну основу представленого дослідження склали: ідея суб'єктності людини, зокрема її феноменів (В. Петровський), інтегральної суб'єктності (З. Карпенко), компонентів суб'єктного досвіду (О. Осницький), механізмів суб'єктності (В. Татенко), внутрішніх передумов і зовнішніх проявів суб'єктності (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, О. Волкова, С. Кузікова, С. Рубінштейн, О. Старовойтенко, В. Ямницький), здібностей суб'єкта (Н. Кузьміна), закономірностей розвитку суб'єктності в онтогенезі (В. Слободчиков, Д. Фельдштейн), принципів організації освітніх систем, які розвивають суб'єктність підростаючого покоління (В. Давидов), з якою пов'язана самодетермінація її буття в світі, авторська позиція щодо подій життя, “внутрішні ресурси сутнісного самоствердження” (термін В. Татенко) (цит. за [18, с. 63]), що дає змогу привернути увагу вчених до проблеми аксіопсихологічного проектування; принцип детер-

мінізму (А. Петровський, М. Ярошевський) – лінійний і телеологічний (З. Карпенко); механізми самоорганізації у світобудові (І. Пригожин); системний підхід і системна детермінація (В. Барабанщиков, Б. Ломов); самодетермінація й автономія особистості (Е. Десі & Р. Райан, Д. Леонт'єв, О. Мандрикова); вітакультурна методологія (А.В. Фурман і його наукова школа – А.А. Фурман, О. Фурман, С. Шандрук, О. Шаюк та ін.); аксіопсихологія особистості (З. Карпенко) як “новий формат теоретизування і предмет методологічної рефлексії принципів конструювання гармонійної, збалансованої теорії особистісного зростання чи суб'єктної самореалізації і самотворення” (див. [3; 12; 29, с. 90; 33]).

Методи дослідження виокремлено відповідно до розв'язання поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку:

теоретичні: методи концептуально-порівняльного аналізу (теоретичний аналіз і синтез положень монографічної літератури, систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних, абстрагування); методи структурно-системного аналізу (теоретичне моделювання для побудови холархічної моделі аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості, гіпотетичний метод для прогнозування результатів дослідження, структурний метод інтерпретації); рефлексивної категоризації.

емпіричні: тестування – вербальне та проєктивне, бесіда, спостереження, анкетування у форматі констатувального експерименту, біографічний метод. Дослідження структури аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості здійснювали за допомогою психологічного інструментарію, поділеного на блоки: ціннісно-цільовий – представлено методиками: “Методика дослідження цільової спрямованості особистості” Я. Васильєва, “Пакет оцінки особистісних прагнень” Р. Еммонса; мотиваційно-смысловий – “Каузометрія” Є. Головахи, О. Кроніка, “Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості” С. Бубнова; рефлексивно-феноменологічний – тест “Копінг-поведінка в стресових ситуаціях” С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер, “Полівимірна шкала перфекціонізму” П. Гевітта & Г. Флетта, методика “Дослідження маскулітності-фемінності особистості” С. Бем; регулятивно-поведінковий – опитувальник “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової, Є. Коноз, “Опитувальник самоєфективності” І. Брунової-Калісецької, “Діагностика

мотивації досягнення” А. Меграбіана; афективно-вігальний – “Оксфордський опитувальник щастя” М. Аргайла;

математико-статистичні: для кількісного та якісного аналізу результатів дослідження застосовано пошук первинних статистик, знаходження середніх величин, достовірності відмінностей, факторний і однофакторний дисперсійний (ANOVA) аналізи за стандартними процедурами. Статистичну обробку емпіричних даних і графічну презентацію отриманих результатів здійснено на базі стандартизованих пакетів комп'ютерних програм Microsoft Office Excel 2007 і IBM SPSS Statistics 22.

Виклад основного матеріалу дослідження

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Аксіопсихологічними корелятами філософсько-психологічної проблематики в екзистенційному вимірі визнано:

інтенційність як критерій розрізнення ментальних і фізичних феноменів (Ф. Brentano та ін.); у феноменології – це сутнісна характеристика (структура) свідомості, примат свідомості; методологічний принцип (Е. Гусерль та ін.); душевна установка (Л. Вітгенштейн та ін.); в сучасній аналітичній філософії – пов'язана з теорією мовленнєвих актів (Д. Серл та ін.); в екзистенціалізмі й аналітичній філософії – є фундаментальним ставленням людини до світу (М. Мерло-Понті та ін.); у прикладних напрямках екзистенційної психології зацентровано увагу на формах інтенційності (Л. Бінсвангер, В. Франкл, А. Ленгле, М. Шелер та ін.) тощо; інтенційність – “серце людської волі та свободи” (Р. Мей) (див. [7; 28]);

вибір, а відтак сутність вибору, його свободу, діалектику можливості й реальності при його здійсненні (Б. Бродський, Г. Васильєв, Б. Кедров та ін.); в етиці зацентровано увагу переважно на моральному виборі, його моральних аспектах, моральному конфлікту як апогеї вибору та відповідальності за вибір (С. Анісімов, Є. Дубко та ін.). У форматі екзистенційної філософії та психології (М. Гайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр та ін.), гуманістичного (А. Маслоу та ін.) і феноменологічного (К. Роджерс та ін.) напрямів психології вибір здійснює лише суб'єкт, тобто людина, яка є архітекто-

ром свого життя, визначає напрям власного розвитку й самоактуалізується, відповідаючи за свій вибір;

світпроєкт, котрий визначає те, як людина буде діяти у певній ситуації та які риси, симптоми характерні для неї; орієнтир, за допомогою якого можна інтерпретувати кожну дію особистості (Л. Бінсвангер);

“екзистенційний проєкт” – термін Ж.-П. Сартра, під яким мислитель розумів проєкт самої людини, проєкт власне себе, який вона сама “вибудовує”. Однак людина не Бог, їй не відомо про своє майбутнє, а тому, “обираючи себе”, вона тільки передбачає свою долю і себе. Вона – лише проєкт. На цьому тлі постає головний принцип екзистенціалізму, який звучить у формулюванні так: “існування передує сутності”. На переконання Ж.-П. Сартра, людина спочатку народжується і тільки згодом стає людиною; і вона буде такою, якою себе створить [26, с. 112]. Отож людині, аби стати собою, недостатньо народитися на світ, їй потрібно здійснити вибір того, ким вона буде;

особистий проєкт, що є схожим до аксіопсихологічного проєкту, проте незалежно розробленим концептом. Походячи від терміну “серійної програми”, запропонованого Г. Мюрреєм, особисті проєкти “є послідовністю взаємопов’язаних дій, що сприяє у досягненні власної мети” [41, с. 1221–1230], тобто те, про що думають люди, що вони планують, а також що прагнуть завершити, хоча не завжди їм це вдається. Розглядуваний концепт уведено й розроблено Б. Літллом як складник взаємодії, який поєднує індивіда з його соціальним контекстом. Дослідник виокремлює три типи контекстів, необхідних для розуміння дії: інтенційний, у ньому розрізняють цілі, які є основою проєкту; системний, тобто відношення проєктів один до іншого в межах системи проєктів; й екологічний – оточення й історичні умови, у яких відбувається дія [40, с. 157–181];

сенси життя: у філософії часів античності, космоцентричній за суттю, людину вважали частиною цілого, а окрему людину сприймали в контексті причетності до цього цілого. У такий спосіб сенси людського життя розуміли Аристотель, Епікур, Платон, Сенека, Сократ та ін.; у європейській філософії середньовіччя (Т. Аквінський, Ф. Александрійський, А. Блажений та ін.) сенси людського життя вбачали в служінні Богу; представники новоевропейської філософської класики (Р. Декарт, І. Кант, М. Монтень, Л. Фейєрбах та ін.) розглядали проблему людини й сенсу її життя крізь при-

зму раціоналістичного чи натуралістично-біологічного аспектів. Мислителі обґрунтували специфіку філософського розгляду теми “сенси життя”, хоча не відпрацювали спеціальні поняття і категорії для її вивчення й опису у просторі індивідуального та суспільного життя; раціонально-об’єктивістський підхід, що домінував до кінця XIX – початку XX ст., не дозволяв належно рахуватися з екзистенційно-особистісним виміром смисложиттєвої проблематики. У зв’язку з цим на зламі XIX – XX століть зароджується антропоцентризм і відбувається розквіт філософських напрямів – екзистенціалізму та філософської антропології; у філософії XX ст. сформовано тенденцію розгляду людини в контексті сенсу її життя. Щонайперше екзистенціалісти заклали основу метафізики сенсу життя, поставили поняття “сенси” у центр усіх роздумів про людське існування (М. Гайдеггер, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.); у форматі смисложиттєвої орієнтації людини обширний матеріал для узагальнень і роздумів внесли представники релігійної філософії другої половини XIX – початку XX століття (М. Бердяєв, М. Грот, М. Лосський, В. Соловйов та ін.); методологічні дослідницькі студії проблеми людини та сенсу її буття висвітлено у науковому доробку М. Бахтіна, Е. Гусерля, М. Мамардашвілі та ін.; вивчення гносеологічних та онтологічних аспектів окресленої проблеми продовжують сучасні філософи (Л. Буєва, У. Вільданов, Л. Коган та ін., див. [8; 38, с. 7]);

свобода: А. Бергсон уперше в історії філософії сформулював думку про те, що не існує жодних готових варіантів і шляхів, саме свобода творить їх, оскільки містить у собі нові можливості й здійснює їх. Найвища свобода полягає у тому, аби визначити себе, бути “приреченим завжди обирати між буттям і небуттям, життям і смертю, благословенням і прокляттям, вільним самоздійсненням і духовним рабством” [24]. Найвищим проявом свободи, за М. Бердяєвим, є свобода творчості нового, творення цінностей: “Творча свобода визначає цінність. Як істота вільна, як вільний дух, людина покликана бути творцем нових цінностей” [2, с. 320]. У цьому й полягає призначення людини у сенсі її самоздійснення;

цінності та ціннісні орієнтації – найбільш розроблені підходи до природи цінностей і смисложиттєвих орієнтацій людини, що утворюють доволі широкий спектр, який охоплює ірраціоналістичний підхід (Е. Гартман), феноменологічний (Е. Гусерль, М. Шелер), ре-

лятивістський (В. Дільтей), неокантіанський (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), соціологічний (М. Вебер, Е. Дюркгайм). Переважна більшість дослідників солідарні в тому, що цінності і смисложиттєві орієнтації (А.А. Фурман та ін.) людей не існують самі по собі, поза контекстом суспільства; вони зумовлені потребами й інтересами соціальних суб'єктів; об'єктивні за природою, проте мають суб'єктивну форму вираження; конкретно-історично зумовлені; мають свою ієрархічну систему (див. [30; 31; 38]);

життєвий успіх як мірило значущості людських вчинків (Л. Коган, Є. Грунт та ін.) і *щастя* як мотив і мета всіх людських прагнень (адепти евдемонізму – Є. Дюрінг, Л. Фейєрбах, А. Шефстбері та інші вважали щасливою людину, тілесні й духовні здатності якої мають перспективу розвиватися і завдяки всеосяжному розвитку яких вона приносить задоволення собі та іншим); історико-наукова перспектива психології розвивалася в атмосфері філософського знання, у якій проблеми щастя знайшли своє відображення у протиборстві ключових етико-психологічних концепцій – гедонізму та евдемонізму;

самоздійснення: М. Бердяєв [2], М. Гайдеггер [37], Ж.-П. Сартр [25], К. Ясперс [39] та інші основне завдання вбачали у розкритті своєрідності людини та її світу, чіткому й рішучому зосередженні філософії довкола найголовнішої її проблеми – людського існування. В екзистенціалізмі предметом розгляду є буття людини як істоти самостійної, незалежної від природних і соціальних умов; люди як істоти мислячі, які переживають, вільно обирають свої дії і самостійно вибудовують своє життя. Магістральна думка, яка об'єднує переважну більшість представників екзистенціалізму, є міркування про індивідуальну відповідальність людини за те, що відбувається з нею й іншими людьми в контексті її життєактивності. Таким чином людина живе, реалізуючись сповна чи не реалізуючись, проте набуття нею сутності триває все життя. Філософський аспект проблеми самоздійснення людини обґрунтовано в руслі онтологічних питань буття як пошук і реалізація її сенсу життя та особистісного призначення, у лоні яких вона покликана вільно самореалізувати свій творчий потенціал в актах самодіяльності, внаслідок чого переживає радість і задоволення від творчого самоздійснення і від визнання своєї соціальної значущості [22] (М. Мардашвілі, П. Тейяр де Шарден та ін.). На

думку засновника французького персоналізму, філософа-ідеаліста Е. Мунье [23], особистість є вищою духовною сутністю, яка перебуває у постійному творчому самоздійсненні, себто в реалізації власної сутності, що полягає у самотрансценденції, яка проявляється у виході людини, сенсів її життя за межі власного існування, у спрямованості на інобуття. Іншими словами, поняття “самоздійснення” акцентує увагу дослідників на духовному вимірі розвитку, на зреалізуванні аксіологічних ресурсів особи як цілісної багатогранної особистості, інтегрального суб'єкта життєздійснення;

культура як соціальний, духовно-екзистенційний або ціннісно-смысловий феномен (М. Бердяєв, М. Гайдеггер, З. Карпенко, З. Фройд, А.А. Фурман); а також *психокультура* (А.В. Фурман) як незвичайний формат людського екзистенціювання, що організується взаємодоповнюваними чотирма ключовими формами: 1) сукупності освоєних людьми певної культури способів життя, 2) набору вітапсихічно запрограмованих реакцій, дій і вчинків, 3) інваріантів сенсожиттєвого забезпечення індивідуальної, групової і масової свідомості, 4) самопродукування і самотворення психоформ найвищої духовної організації – віри, істини, добра, краси, мудрості, правди, свободи, гармонії [35, с. 111]).

З огляду на викладене вище логічно слідує теза про особистість як суб'єкта, здатного до самоспричинення та самотрансцендування, самовизначення і свідомого керування власним життям.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ОРГМЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКсіОЛОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

Концепцію аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості створено на методологічних принципах телеологічного та каузального детермінізму, на засадах яких сконструйовано й обґрунтовано авторську модель цього феномену. Передусім підкреслимо, що в контексті виконаного дослідження найбільше значення мають два різновиди детермінізму: класичний, лінійний, причинно-наслідковий (каузальний), за яким розвиток психіки й особистості зумовлюється вродженими біологічними передумовами і соціокультурними впливами, і так званий

телеологічний детермінізм – нелінійний, викликаний власною активністю суб'єкта життєдіяльності, його цінностями й цілями, який в літературі часто фігурує під назвою самодетермінації (самоспричинення), або принципу індетермінізму з огляду на свободу волі особистості, яку цей принцип інсталує у її життєвий контекст як людини певної епохи, культури, ментальності.

Дослідження феномену аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості базується на синергійній суперпозиції телеологічного й каузального детермінізму у вигляді *принципу інтегральної суб'єктності*, обґрунтованого свого часу З. Карпенко [11; 12]. У спектрі інтегральної суб'єктності авторка виокремлює п'ять рівнів розгортання або актуалізації ціннісних диспозицій: 1) переддиспозиційний, індивідний рівень; 2) моносуб'єктний, діяльнісно-адаптивний; 3) полісуб'єктний, діалогічно відкритий, морально відповідальний; 4) метасуб'єктний, творчо-індивідуальнісний; 5) супердиспозиційний, абсолютносуб'єктний. Примітно, що марковані рівні утворюють ієрархію, кожен з яких налаштований на досягнення відповідної цінності особистого буття людини в різних іпостасях її життєздійснення: відносний суб'єкт стурбований вітальністю і здоров'ям як передумовою своїх подальших психодуховних трансформацій; моносуб'єкт зорієнтований на цінності освоєння предметних діяльностей (істина, користь, справедливість тощо) з представленими в культурі нормами і стандартами; полісуб'єкт позиціонує себе в контексті міжособистісних взаємин; метасуб'єкт прагне до творчої трансценденції, інобуття в інших об'єктах або суб'єктах; з позиції абсолютного суб'єкта, людина прагне пізнати своє унікальне місце і призначення у світі.

У контексті вимог принципу суб'єктності акцентовано на двох взаємопов'язаних персоніологічних парадигмах – системно-суб'єктній і суб'єктно-розвивальній, які об'єднує суб'єкт як стрижень психічної організації особистості на певному етапі людського розвитку. Системно-суб'єктна парадигма формулюється на основі положень суб'єктно-діяльнісного (А. Брушлинський) і системно-еволюційного (Б. Ломов, В. Швірков, Ю. Александров та ін.) підходів. Змістове осердя суб'єктно-розвивальної парадигми заклало психосоціальний підхід (К. Абульханова, В. Дуаз та ін.), типологічний підхід (К. Абульханова, А. Деркач, А.В. Фурман та ін.) і кроскультурний метод, який дає змогу

шляхом порівняння представників різних суспільств, цивілізацій виокремити спільне й особливе у процесі розвитку суб'єкта. Цей підхід допомагає виявити структурні особливості свідомості, механізми розвитку, способи його проектно-регулятивного функціонування, усвідомлення ним цілісної картини соціальної дійсності і розв'язання суперечностей, які виникають на життєвому шляху особистості, котра самореалізується, а також виокремити важливі характеристики контексту просторово-часового континууму, в якому вона проживає, діє і розвивається як повноцінний суб'єкт. Просторово-часовий континуум є системою ціннісно-сміслових відношень проектно-регулятивного функціонування суб'єкта, що здійснює диференціацію й інтеграцію оцінно-моделювальних уявлень, які забезпечують вибір стратегій і способів регуляції його особистісних позицій. У будь-якому разі слушно констатувати, що саме принцип суб'єктності у психології може бути тією гносеологічною підвалиною, яка уможливує виокремлення аксіопсихологічної площини буття людини.

Таким чином, висновуємо: уявлення власного майбутнього неподільно пов'язане з ціннісними орієнтаціями, які за своєю природою є культурно-історичними і відіграють роль засобу залучення індивіда до суспільного буття. Водночас вони корелюють з уявленнями про сенс життя, який є рушійною силою персоніогенезу і становить результат останнього. Відтак самовизначення фокусується в ціннісно-орієнтаційній сфері особистості та спрямовується потребою вдосконалення значеннєвої системи індивідуальної свідомості, необхідністю зайняття активної позиції щодо вітакультурних цінностей, що є передумовою проектування життєвих досягнень особистості.

Поняття “аксіопсихологічне проектування життєздійснення особистості” визначаємо як двоєдиний синергійний процес, по-перше, ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та, по-друге, їх суб'єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними відносно конкретних життєвих ситуацій [5; 17].

Таке бачення проектування дає змогу з'єднати триангуляційною дугою темпорально-телеологічний і каузально-суб'єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості. Перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну властивість *homo sapiens*, більш чи менш самостій-

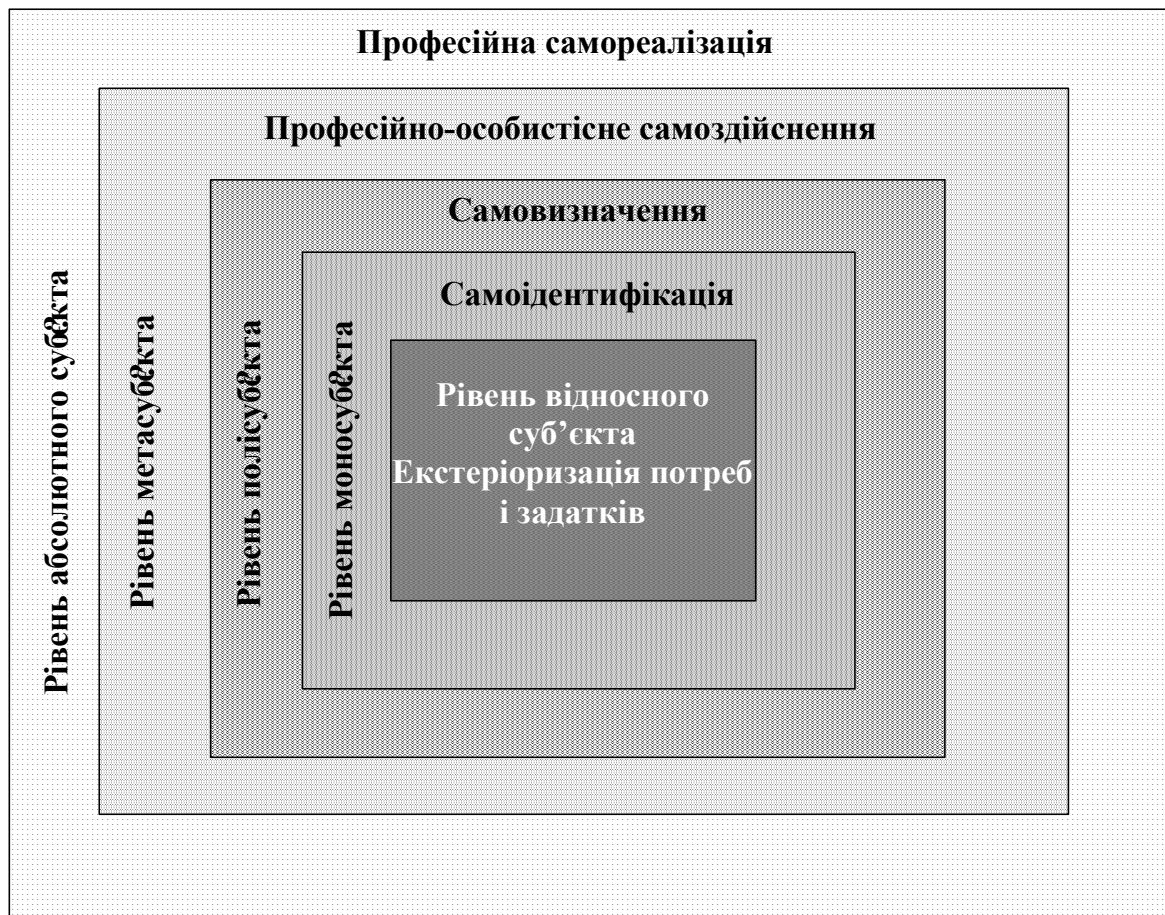

Рис. 1.
Холархічна схема-модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості

но визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-смилова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички, компетенції втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від розв’язання ситуативних задач на їхній смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєздатні проєкти. Без цієї комплементарної пари “хочу” (відображає матеріальні і моральні потреби особистості, її внутрішню мотивацію і є рушійною силою усіх сфер людської діяльності; містить інтереси, бажання і схильності, що спонукають до активності та задають вищу планку можливостей самоздійснення, автентичних особистості; в модальності “хочу” знаходить відображення її мотиваційно-смилова інтенція) і “можу” (представлено результатами пізнання своїх можливостей, самоставленням і самооцінкою),

термінального й інструментального не може синтезуватися фінальний продукт цієї синергії – “я стану” чи “відбудуся” (якщо, звісно, захочу й організуюся, внутрішньо зберуся). Відтак перший аспект: аксіопсихологічне проєктування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму (адже “котел” неусвідомлюваних інтенцій рано чи пізно винесе на поверхню свідомості так чи інакше зрозумілий особистий інтерес, раціоналізований намір, обґрунтоване духовне прагнення тощо), а другий аспект – принципу лінійного, каузального детермінізму, синергія яких представлена у холархічній моделі досліджуваного феномену (від “холізм” – цілісність й “ієрархія” – підпорядкування, субординація), що пояснює факт аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості [5; 17].

Побудована холархічна або системно-ієрархічна концептуальна модель (рис. 1) унаочнює біо (віта-) й соціокультурне спричинення цього феномену з боку вроджених анатомо-

фізіологічних особливостей, репрезентованих насамперед біологічною статтю (жіночим або чоловічим організмом), згодом – особливостями соціалізації в сім'ї, в освітньому довші закладів дошкільної, загальної середньої та вищої освіти (фактор віку) і, нарешті, – впливом обраної професії.

У результаті здійсненої методологічної рефлексії нами виокремлено рівні процесу аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості:

1) онтогенетичне розгортання (упредметнена екстеріоризація) успадкованих інтенцій (потреб) особи чоловічої чи жіночої статі (рівень відносного суб'єкта – людського організму);

2) становлення еґо-ідентичності (механізм самоідентифікації) у процесі первинної соціалізації в контактних групах (рівень моно-суб'єкта), де самоідентифікація становить результат контамінації факторів статі (гендеру) та віку;

3) життєве самовизначення на базі інтеріоризованих суспільних цінностей і моральних норм (рівень полісуб'єкта), де фактор вікового розвитку домінує над впливом статево-рольової поведінки;

4) професійно-особистісне самоздійснення як результат контамінації та взаємного спричинення детермінації факторів віку і професійної ідентичності, а фактор статі присутній латентно, у своєму “знятому” вигляді (рівень метасуб'єкта), адже створення сім'ї та відтворення себе в нащадках нерозривно пов'язані з цим етапом аксіопсихологічного проектування життєздійснення, тоді як на попередньому рівні суб'єктності цей зв'язок менш очевидний;

5) професійна самореалізація, досягнення акме (рівень абсолютного суб'єкта) як наймасштабніше втілення сутнісних сил людини універсальної, де особистість розглядається як здійснений проєкт самої себе.

На *рис. 1* представлено відцентрове розширення здатності до аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості від її ядра (відносний суб'єкт) до периферії – горизонту трансцендування абсолютного суб'єкта через відзначені вище проміжні етапи за допомогою відповідно механізмів: упредметнення інтенцій (формування мотиваційної сфери), (само)ідентифікації, життєвого (фактично ціннісно-сислового) самовизначення, професійно-особистісного самоздійснення, професійної самореалізації (присвята себе справі всього свого життя).

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ: ВІТАКУЛЬТУРНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ

У дослідженні взяли участь 284 респонденти періоду ранньої дорослості – студенти денної форми навчання старших курсів факультетів педагогіки, психології та соціальної роботи, економічного й інженерно-технічного Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Внаслідок факторного аналізу з 21-го можливого виокремлено дев'ять факторів (*табл. 1*). Аналіз власних значень факторів свідчить, що максимальним впливом у розглядуваному випадку володіє фактор 1-й; близький до нього за силою фактор 2-й; решта факторів мають менші власні значення і, відповідно, містять меншу частку загального відхилення (дисперсії) за вибіркою.

За результатами факторного аналізу встановлено детермінанти аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості, що унаслідок виявлені дев'ятьма факторами: диспозиція самоефективності, небажання удосконалюватися, атрибуція відповідальності, складнощі удосконалення (важливість інтернальності), використання непродуктивних копінгів, диспозиція саморегуляції, риси жіночого гендеру, спрямованість на реалізацію, адекватна психовікова оцінка.

Експліковано гендерні відмінності аксіопсихологічного проектування у ранній дорослості (*табл. 2*). Уточнено, що за статтю учасників вибірка є незбалансованою: 190 представниць жіночої і 94 особи чоловічої статі, що зумовлено об'єктивними причинами, оскільки фах педагога обирають виключно жінки, а економіста – переважно жінки.

Виявлено, що опитані *жіночої статі*, будуючи свої плани та реалізуючи життєві проєкти, опираються на власну самоефективність (фактор 1), підкріплюючи її ще і прагненням до перфекціонізму (фактор 2); формулюють висновки щодо причин успішних і неуспішних результатів (фактор 3); розуміють ситуацію і намагаються долати труднощі (фактор 4), використовуючи при цьому неефективні копінги (фактор 5), що зумовлює послаблення самоефективності і, відповідно, намагання у просуванні до мети стають марними (фактор 6); у досягненні успіху допомагають риси жіночого гендеру (фактор 7), що пов'язуються із цінністю “доброчинність” (фактор 8); так чи інакше респондентки прагнуть до успіху

Таблиця 1

Факторна структура аксіопсихологічного проектування
життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості (n=284)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Диспозиція самоефективності»	самоефективність	0,765
	стратегія	0,606
	маскулінність	0,597
	саморегуляція	0,566
	сценарій	0,563
	мотивація досягнення	0,485
	розв'язання задачі	0,476
Фактор 2 «Небажання вдосконалюватися»	перфекціонізм	-0,564
	уникнення	0,562
	соціальне відволікання	0,513
	відволікання	0,474
Фактор 3 «Атрибуція відповідальності»	інтродекція	0,633
	ідентифікація	0,539
	засмучення	0,523
	зусилля	0,505
	внутрішня причина	0,474
	важливість	0,464
	ймовірність успіху	0,460
Фактор 4 «Складнощі удосконалення»	труднощі	0,499
	перфекціонізм	-0,461
Фактор 5 «Використання неефективних копінгів»	психологічний вік	0,576
	уникнення	0,536
	коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя	0,525
	відволікання	0,484
Фактор 6 «Диспозиція саморегуляції»	вплив обставин	-0,474
	саморегуляція	0,456
Фактор 7 «Риси жіночого гендеру»	андрогінність	0,469
	фемінність	0,435
	оцінка результатів	0,372
Фактор 8 «Спрямованість на реалізацію»	соціальна активність	0,468
	воля	0,385
Фактор 9 «Психовікова оцінка»	коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя	0,558
	психологічний вік	0,521

Таблиця 2

Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості (n=284)

Фактор	Досліджувані групи за статтю	
	Представники жіночої статі, n=190	Представники чоловічої статі, n=94
1	«Диспозиція самоефективності»	«Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»
2	«Диспозиція перфекціонізму»	«Долання перешкод»
3	«Атрибуція відповідальності»	«Безпорадність»
4	«Долання перешкод»	«Відсутність екстернально регульованого перфекціонізму»
5	«Використання неефективних копінгів»	«Неуспіх»
6	«Марні намагання»	«Несамостійність як відсутність результату»
7	«Поєднання андрогінності з фемінністю»	«Розуміння ситуації»
8	«Доброчинність»	«Винагорода за досягнуте»
9	«Прагнення до успіху»	«Двоїстість екстернально регульованого перфекціонізму»
10	«Відсутність адекватної психовікової оцінки»	«Афективно-конативний комплекс»

та досягнень (фактор 9), проте наразі не мають відчутних результатів (фактор 10);

Натомість досліджувані *чоловічої статі* у досягненні успіху керуються рисами чоловічого гендеру (фактор 1), які їм допомагають долати перешкоди (фактор 2); проте відсутність навичок саморегуляції викликає почуття безпорадності (фактор 3); амбівалентність у сприйнятті соціально приписаного перфекціонізму свідчить про внутрішній конфлікт респондентів-юнаків (фактори 4; 9); тема неуспіху (фактор 5) корелює із несамостійністю як відсутністю очікуваного результату (фактор 6); переживання фрустрації життєвих перспектив дещо пом'якшує розуміння ситуації (фактор 7), тому і винагорода за досягнуте (фактор 8) підтверджує важливість досягнення певних успіхів; афективно-конативний комплекс (фактор 10) слугує чинником, що стабілізує суб'єктивне самопочуття і веде до встановлення душевної рівноваги.

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ ОБРАНОЇ ПРОФЕСІЇ

За результатами факторного аналізу особливостей аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень у ранній дорослості виокремлено найважливіші предиктори цього процесу з урахуванням обраного фаху – майбутніх інженерів та економістів (*табл. 3*).

Отже, в досліджуваних майбутніх *інженерів* в реалізації запланованих проєктів провідні позиції займає маскулінність (фактор 1), яку підкріплюють уявлення опитаних про власну компетентність (фактор 2), здатність до саморегуляції (фактор 3) і прагнення до самовдосконалення (фактор 4); представники розглядуваної вибірки не завжди спрямовані на розв'язання завдання і застосовують неефективні копінги (фактор 5), проявляючи

Таблиця 3

Відмінності факторних моделей аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості за обраним фахом підготовки (n=194)

Фактор	Досліджувані групи за обраним фахом підготовки	
	Майбутні інженери, n=105	Майбутні економісти, n=89
1	«Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»	«Наполегливість у досягненні мети»
2	«Диспозиція самоефективності»	«Долання перешкод»
3	«Опанування ситуації»	«Небажання продумувати послідовність дій»
4	«Досконалість – це потрібно»	«Орієнтація на самовдосконалення»
5	«Неефективні копінги»	«Песимістичні настрої»
6	«Ригідність»	«Фортуна»
7	«Орієнтація на винагороду»	«Прагнення всупереч можливостям»
8	«Адекватна оцінка віку»	«Відсутність гуманістичних цінностей»
9	«Безпорадність; “собі на думці”»	«Соціальний капітал у досягненні мети»
10	«Нав’язлива товариськість»	«Досягнення всупереч юному віку»

ригідність (фактор 6); у досягненні успіху воліють винагороди (фактор 7); мають певні результати своєї діяльності (фактор 8), проте є несамостійними у досягненні мети (фактор 9) і демонструють небажану товариськість (фактор 10).

Натомість опитані майбутні *економісти* є наполегливими у досягненні своїх цілей (фактор 1); однак певні інтроєкти стоять на заваді останніх (фактор 2), які їм, можливо, зумовлюють небажання у плані продумування послідовності дій (фактор 3); та, попри все, прагнуть до самовдосконалення і вірять у власну компетентність (фактор 4); хвиля песимістичних настроїв знову накриває досліджуваних (фактор 5); ситуацію рятує “щасливий випадок” (фактор 6); незважаючи на проблеми зі здоров’ям, зорієнтовані на досягнення мети (фактор 7); цінності “допомога, милосердя” і “любов” є нецікавими для респондентів (фактор 8); однак вони використовують соціальний аспект у досягненні успіху (фактор 9) і здобувають певні результати (фактор 10).

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ПЕДАГОГІВ

На цьому етапі дослідження побудовано й представлено факторні моделі аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів – ранньої, середньої і пізньої дорослості, а також представників ранньої дорослості – за критерієм гендеру (визначено за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу) (*табл. 4*).

Виявлено, що у плануванні майбутнього й реалізації власних прагнень представників *ранньої* дорослості – майбутніх педагогів – вирізняє сформованість диспозицій “само...”, що свідчить про розвиток суб’єктності і є серйозним підґрунтям для майбутньої професійної діяльності (фактор 1–3); проблематичними залишаються стратегії подолання (фактор 4); тішить оптимізм та очікування успіху (фактор 5), уміння прийняти соціальні вимоги і цінності як особистісні сенси (фактор 6); маскулітність у досягненні мети (фактор 7), що допо-

Таблиця 4

Вікові відмінності факторних моделей аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів періоду дорослості (n=239)

Фактор	Досліджувані групи за віком		
	Майбутні педагоги (рання дорослість), n=90	Педагоги, що працюють (середня дорослість), n=86	Педагоги, що працюють (пізня дорослість), n=63
1	«Диспозиція самоефективності»	«Ефективна самореалізація. Асертивність»	«Успішна реалізація»
2	«Саморегуляція»	«Активна саморегуляція»	«Продуктивність»
3	«Перфекціонізм»	«Маскулінність»	«Регуляторний ресурс»
4	«Уникнення»	«Досягнення і пошана»	«Безпелеційна наступальність»
5	«Очікування успіху»	«Втеча в соціум»	«Диспозиція самоефективності»
6	«Прийняття повинності»	«Статус»	«Радість пізнання»
7	«Маскулінність»	«Очікування успіху і визнання»	«Інверсійна фемінність»
8	«Копінг»	«Стратегія «випередження»»	«Сприяння у справах»
9	«Соціальна взаємодія»	«Самозакоханість»	«Врахування обставин»
10	«Задоволені»	«Почуття любові»	«Згортання соціальних ролей»
11	–	–	«Жаль за нездійсненим»
12	–	–	«Щастя перемагати»

магає у подоланні труднощів (фактор 8), соціальна взаємодія (фактор 9) і, відповідно, наявність бодай найменшого, але позитивного, результату (фактор 10).

Натомість педагоги *середньої* дорослості мають чітку спрямованість на майбутнє і самореалізацію, опираючись при цьому на власну самоефективність (фактор 1), яку підсилюють саморегуляцією, зокрема аспектом моделювання (фактор 2) і маскулінністю (фактор 3), що передують досягненням (фактор 4); дещо знижує рівень психічного напруження стратегія уникнення (фактор 5); має місце статус (фактор 6) і чергове очікування успіху (фактор 7), чому знову сприяє саморегуляція, зокрема, етап планування (фактор 8), наявний результат, проте відсутні нові поривання на успіх (фактор 9) пошануванню підлягає цінність “любов” (фактор 10) [9].

Представники ж *пізньої* дорослості відзначаються успішністю і самостійністю у реалізації задуманого (фактор 1), спрямованістю

на перспективу й отримання нового позитивного результату (фактор 2), чому сприяє пластичність поведінки (фактор 3); безпекеційна наступальність (фактор 4) становить стильову характеристику самоефективності (фактор 5); наявні переживання інтелектуальної активності й сповідування цінності “насолада прекрасним” виливаються у радість пізнання (фактор 6); у реалізації життєвих проєктів допомагають маскулінність і хороше здоров’я (фактор 7), мають підтримку у справах (фактор 8) і враховують змінені умови (фактор 9); перебувають в очікуванні згортання соціальних ролей і зміни статусу (фактор 10), шкодують за тим, що не вдалося здійснити (фактор 11); попри все, переживають щастя від досягнутих перемог.

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу встановлено значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів за чинником “вік”. У даному дослідженні з обсягом вибірки

в 239 респондентів 90 осіб представляли період ранньої дорослості – це майбутні педагоги (студенти 4–5 курсів спеціальності “Початкова освіта”), 86 – середньої і 63 – пізньої дорослості – вчителі початкової школи. Отже, кількісно вибірка є достатньо збалансованою і репрезентативною.

Оскільки за шкалами “хронологічний вік”, “психологічний вік”, “коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя”, “радість” і “реалізація” вибірки виявилися неоднорідними, для подальшого кількісного аналізу використано апостеріорний тест Геймса-Гоуелла, який допоміг з’ясувати наявність істотних відмінностей між віковими групами. Так, за змінною “хронологічний вік” ($p=0,000$) у групі досліджуваних періоду пізньої дорослості показник означеної характеристики є більш однорідним і найвищим порівняно з показниками опитаних середньої і ранньої дорослості, що свідчить про високу діагностичну компактність індикаторів аксіопсихологічного проектування у вибірці періоду пізньої дорослості; найбільший розкид даних виявився в обстежуваних періоду ранньої дорослості. Діагностична змінна “психологічний вік” ($p=0,000$) у респондентів пізньої дорослості має найвищий показник на противагу досліджуваним середньої та ранньої дорослості, що вказує на кращу орієнтацію в часі представників старшого покоління порівняно з представниками молодших вікових когорт. Рівень показника “коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя” ($p=0,000$) вищий в опитаних передпенсійного віку, дещо нижчий – у досліджуваних середньої і ранньої дорослості, що є цілком очікуваним. Адже із досягненням пізньої дорослості числове значення маркованої змінної зростає, очевидно, через відчуття вичерпаності особистісного потенціалу.

Суттєві відмінності в переживанні емоції “радість” ($p=0,000$) у випадку успішної реалізації своїх прагнень простежуються між вибірками респондентів середньої і пізньої дорослості. Вищий показник за середнім значенням у досліджуваних першої групи можна пояснити їхнім перебуванням на піку здобутків в акмеперіоді, досягнутого розквіту в усіх сферах життєдіяльності і продуктивного використання власних здібностей. “Реалізація” ($p=0,012$) своїх бажань і цілей має вищі показники у представників періоду пізньої дорослості, аніж опитаних періоду середньої дорослості, що закономірно і пояснюється співвідношенням подоланого шляху до здійснення мети, тобто перші більш наближені до

здійснення свого життєвого проєкту, ніж другі. За результатами ANOVA встановлено, що за низкою таких шкал, як “пізнання нового”, “перфекціонізм, орієнтований на інших”, “соціальна самоефективність”, “стратегія”, “загальний рівень самоефективності” також виявлено статистично значущі відмінності. З метою подальшого кількісного аналізу отриманих даних застосовано апостеріорний тест Тьюкі HSD.

Отже, за цінністю “пізнання нового” ($p=0,02$) вищі показники демонструють опитані періоду пізньої дорослості, дещо нижчі – середньої. Можна припустити, що у зв’язку з опануванням нових ролей – пенсіонера, вдови, найстаршого члена родини, людини зі слабким здоров’ям тощо, а також з активізацією інволюційних процесів у респондентів цієї вибірки постає потреба в оновленні сенсу життя та з’являється готовність до змін. Прагнення до пізнання проявляється в освоєнні нових видів діяльності, творчості. Натомість респонденти середнього віку більше зосереджені на результативності професійної діяльності та сімейних стосунках, вихованні дітей.

Діагностична характеристика “перфекціонізм, орієнтований на інших” ($p=0,015$) більше виражена в обстежуваних середнього віку порівняно з представниками пізньої дорослості, що може пояснюватися ургентною залежністю перших, яка виражається у суб’єктивному відчутті постійної нестачі часу та страху “не встигнути”. Показники чинника “соціальна самоефективність” ($p=0,000$) свідчать про наявність суттєвих відмінностей між віковими групами респондентів пізньої та середньої дорослості. При цьому перші, порівняно з другими, вважають себе більш компетентними, успішними, а отже й ефективнішими через набутий життєвий та професійний досвід і більшу самостійність. Змінна “стратегія” ($p=0,006$) також демонструє значущу відмінність між вибірками пізньої та середньої дорослості. Загалом опитаних старшої вікової когорти можна схарактеризувати як суб’єктів, котрі мають хорошу здатність до планування і вибудовування діяльності на випадок виникнення труднощів і невдач, іншими словами, компетентних у сенсі прямування до результату, що слушно пояснити більш розвиненою саморегуляцією порівняно з представниками середнього віку. Показник “загального рівня самоефективності” ($p=0,004$) в обстежуваних пізньої дорослості вищий на противагу опитаним середньої дорослості, що свідчить про

те, що перші здатні більш успішно розв'язувати нормативні кризи, життєві завдання і конфлікти, а також мають більш адекватну самооцінку власних успіхів, досягнень, здібностей.

В цьому дослідженні також проаналізовано відмінності в особливостях аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості опитаних представників різних статей. Зокрема, за ознакою "стать" вибірку сформували 284 респонденти періоду ранньої дорослості, з яких 94 – чоловічої та 190 – жіночої статей. Опитувальник С. Бем дозволив установити відповідність біологічної статі певному гендеру. Передусім зазначимо, що за гендерною ознакою виявлено статистично значущі відмінності за цінністю "розваги, відпочинок" ($p=0,006$). Цей показник переважає у представниць жіночої статі, а в чоловіків виявляється помітно менше. Доречно припустити, що дівчата прагнуть реалізувати бажання, пов'язане із забезпеченням загального комфорту життя, більше тяжіють до переживань задоволення, насолоди, втіхи, натомість хлопці, цікавлячись розвагами й активно спілкуючись, спрямовують свої зусилля на виконання такої діяльності, яка, окрім "внутрішніх" гедоністичних емоцій, спонукала б їх ще й до самоствердження і була суспільно значущою.

За цінністю "любов" ($p=0,025$) лідирують також опитані жіночої статі. Припускаємо, що дівчата більш експресивні та вільніше виражають свої емоції у широкому діапазоні міжособистісних преференцій; натомість обстежувані чоловічої статі емоційно стриманіші, прагнуть до домінування, до креативних і раціональних способів взаємодії. Водночас до реалізації цінності "визнання" ($p=0,008$) прагнуть більше дівчата, ніж хлопці. Прищеплений культурою комплекс меншовартості жінок спонукає їх доводити, що вони не гірші, ніж чоловіки, і схиляє багатьох юнок до змагання і конкуренції із юнаками. Деякі парадоксально, але цінності "здоров'я" ($p=0,003$) більше надають перевагу досліджувані чоловічої статі. На гендерні відмінності у поведінці, пов'язаній зі здоров'ям, впливає сумісність поведінки із загальними гендерними очікуваннями, які сформувалися у суспільстві, та деякими модними захопленнями сучасної молоді (фітнес, оздоровчий біг, фізичний образ "мачо" та ін.).

Копінг "емоції" ($p=0,011$) частіше застосовують опитані жіночої статі, менше – чоловічої. Поясненням цьому є те, що традиційно

фемінний стиль реагування на стрес є емоційно сфокусованим та сильно впливає на виникнення депресивних реакцій, а маскулітний – проблемно зорієнтованим, який є більш продуктивним стилем реагування. Та й копінг "соціальне відволікання" ($p=0,001$) більше властивий дівчатам, аніж хлопцям. А це означає, що в разі виникнення труднощів жінки більше схильні відволікатися від неї шляхом занурення у значущі стосунки, натомість представники чоловічої статі воліють самостійно подолати труднощі. Закономірно й те, що "фемінність" ($p=0,000$) яскраво виражена у дівчат, що відповідає їхній біологічній природі, помітно менше – у хлопців. Аналогічно показник "маскулітність" ($p=0,002$) домінує у чоловіків, помітно менше проявляється у досліджуваних жіночої статі, що є очевидним. Водночас "андрогінність" ($p=0,000$) яскравіше оприявнюється у дівчат, мабуть, через те, що позитивно корелює саме з фемінністю, помітно менше – в опитаних представників чоловічої статі.

"Соціальна самоефективність" або "порівняльна самоефективність" ($p=0,045$) більше присутня у юних чоловіків, ніж у молодих жінок. Це пояснюється тим, що перші традиційно більше схильні до суперництва і ревниві стосовно успіхів конкурентів, що має місце в політиці, у сфері вищого менеджменту тощо. Більше властива представникам чоловічої статі, ніж жіночої "стратегія" ($p=0,042$). В реалізації своїх задумів вони користуються чітко структурованим планом дій, відповідально ставляться до життя, натомість дівчата спонтанніші і сумніваються у правильності своїх вчинків. Копінг "загальна самоефективність" ($p=0,028$) також переважає у хлопців, дещо менше вона виражена в дівчат. Перші більше схильні пояснювати причини своєї ефективності внутрішніми чинниками, другі – апелюють до зовнішніх причин, демонструючи залежність від соціальної підтримки і схвалення іншими людьми своєї поведінки. Це саме стосується і "мотивації досягнення" ($p=0,000$), що суттєво домінує у хлопців, тоді як помітно нижчий цей показник у дівчат. Отже, домагання чоловіків більше спрямовані на кар'єру, престиж, високий соціальний статус, натомість жінки воліють відповідати соціальним очікуванням щодо свого призначення, вираженого у традиційній культурі. І знову за параметром "моделювання" ($p=0,011$) більш привабливий вигляд мають обстежувані чоловічої статі, ніж жіночої. Вищий показник у хлопців свідчить про те, що їх вирізняє

практичність і реалістичність, самостійність в ухваленні рішень, оптимістичність й впевненість у собі; ознаками нижчого показника у дівчат є певна нестійкість, сумніви у виборі цілей, часта зміна пріоритетів, розпливчатість планів на майбутнє. До “програмування” ($p=0,011$) частіше також вдаються чоловіки, ніж жінки. Перші, порівняно з другими, мають більшу потребу в детальній самостійній розробці програми власних дій, якої намагаються чітко дотримуватися, причому незалежно від умов її впровадження. “Гнучкість” як регуляторно-особистісна властивість ($p=0,044$) має вищі показники у юнаків, ніж юнок. Для перших у цьому сенсі характерними є варіативність у життєвому плануванні, пристосуванні до оточення, до невизначених і неочікуваних ситуацій, відкритість до нового досвіду. Те ж саме “радість” ($p=0,001$) більше виявляють респонденти чоловічої статі, тоді як жінки – помітно менше. Життєрадісні суб’єкти демонструють впевненість у своїх силах, уміють забезпечити собі позитивне емоційне самопочуття і підбадьорити себе у разі спаду настрою, що сприяє виконанню діяльності й зумовлює її продуктивність.

Цілком закономірно, що “амбівалентність” почуттів ($p=0,001$), або смуток з приводу здійснення своїх прагнень і цілей, більше переживають жінки, ніж чоловіки. Відтак дівчата є більш емоційно лабільними, тривожними, на протигагу цьому хлопці приховують свою емоційність, бояться висловити жаль чи співчуття, щоб не порушити норму чоловічої стриманості. Натомість “прогрес” ($p=0,020$) властивий більше юнакам, ніж дівчатам. Загалом маскуліні особи вирізняються рішучістю рухатися вперед (бажання жити, бути собою, навіть більше, ніж собою); представниці жіночої статі мають недостатньо продуктивну особистісну орієнтацію на самоосвіту й саморозвиток, проявляють меншу напористість і послідовність у проектуванні свого майбутнього.

“Ідентифікація” ($p=0,040$) у втіленні своїх проєктів більше властива особам жіночої статі, ніж чоловічої. Відтак дівчата орієнтуються на зовнішні культурні взірці статево-рольової поведінки і самореалізації у процесі самовизначення цілей, переконань і сенсу життя, тоді як хлопці проявляють більшу автономію і самостійність у виборі ціннісних пріоритетів і сфер самореалізації. Аналогічне стосується й копінгу “внутрішня причина” ($p=0,036$) у прагненнях досягнути бажаного, що також більше характерна жінкам, дещо менше –

чоловікам. У цьому зв’язку дівчата керуються радістю і насолодою, душевною рівновагою і злагодою із собою, що приносить здійснення певного прагнення, натомість хлопці більше мотивовані зовнішніми чинниками – жадобою визнання, статусу, матеріально-фінансового добробуту. Та сама тенденція притаманна й параметру “підтримка” з боку значущих інших людей ($p=0,001$): у реалізації своїх прагнень і досягненні цілей більше мають (і потребують) дівчата, ніж хлопці. Перші, як відомо, дівчата менш впевнені у завтрашньому дні і частіше впадають у депресивні стани, залежні від зовнішніх впливів, мають нестійкий рівень домагань, бояться успіху. Натомість молодим чоловікам притаманний вищий, порівняно з жінками, рівень усвідомленості суб’єктивної перспективи професійної самореалізації, вище очікування успіху, їм також властивий вищий рівень суб’єктності у визначенні стратегій реалізації кар’єрних домагань, вони оптимістичні, незалежні.

Діагностична змінна “від мене” ($p=0,023$) притаманна більше хлопцям, ніж дівчатам. Так, суб’єкти з вищими її індикаторами вважають, що реалізація їхніх планів і проєктів залежить насамперед від них самих та їхніх власних зусиль, а тому вони усвідомлюють свої бажання, можливості, соціальні очікування стосовно себе; опитані з нижчими показниками, імовірно, переживають суперечності внутрішнього порядку, як-от: між “хочу”, “можу”, “повинна” і “буду”; між “хочу”, “можу”, “повинна”, “буду” і правилами та нормами соціуму; більше покладаються на підтримку й очікування інших людей тощо. Натомість “емоції” ($p=0,000$) властиві більше дівчатам, аніж хлопцям. Жіноча експресивність визначає орієнтацію на світ переживань, емоцій, почуттів, емпатію, турботу про інших людей, тоді як чоловіча інструментальність пов’язана із забезпеченням зв’язків із зовнішнім світом, регуляцією діяльності, контролем, владою, розвинутою предметною діяльністю тощо.

“Воля” ($p=0,005$), всупереч очікуванням, більше проявляється у досліджуваних жіночої статі, ніж чоловічої. Отриманий результат дисперсійного аналізу суперечить висновкам, здобутим на підставі цієї статистичної процедури відносно інших, споріднених діагностичних показників, а тому потребує додаткового вивчення. Можливо, воля дівчат спрямовується на те, щоб подолати власну тривожність, невпевненість, сором’язливість.

Оскільки критерій Лівена засвідчив неодно-

рідність вибірок за шкалою “загальний рівень саморегуляції”, то нами було використано робастний критерій Велча, який підтвердив наявність статистично значущих відмінностей ($p=0,05$) між чоловіками і жінками. Встановлено, що вищі показники демонструють досліджувані чоловічої статі, значно нижчі спостерігаються у дівчат. Виявлене слушно пояснити тим, що хлопці більш самостійно, гнучко й адекватно реагують на зміну умов, виважено підходять до постановки мети і досягають її, здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив характерологічних властивостей особистості, що перешкоджають досягненню мети, тоді як дівчата, навпаки, більш залежні від ситуації і думки навколишніх. Доведено, що за ознакою “*обраний фах*” в опитаних періоду ранньої дорослості щодо чинників аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості статистично значущих відмінностей не виявлено.

Технологічний аспект ціннісного проектування життєвих досягнень особистості представлено комплексом психологічних засобів та психотехнічних інструментів вітчизняних наукових шкіл – соціально-конструкціоністської і психолого-герменевтичної, а також напрямів – психолого-акмеологічного і культурно-історичного.

За результатами проведеного емпіричного дослідження у форматі констатувального експерименту сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам, наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості у студентів ЗВО; керівникам закладів загальної середньої освіти, керівникам органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти. Зазначено, що в період ранньої дорослості студентам варто звернути особливу увагу на самовдосконалення і саморозвиток, сформованість продуктивних копінгів у досягненні поставлених цілей і реалізації життєвих проєктів. Зокрема, майбутнім інженерам слід сфокусуватися на вдосконаленні саморегуляції й такого її аспекту, як гнучкість, майбутнім економістам – стимулювати розвиток духовних цінностей, майбутнім педагогам – підвищити престиж цінності “пізнання нового”. Загалом особам, котрі перебувають у періоді ранньої дорослості, під час навчання у ЗВО необхідно і доцільно працювати в плані

розвитку аутопсихологічної компетентності, яка забезпечує комплексний саморозвиток особистості і водночас є його інтегральним показником. Педагогам у період середньої дорослості потрібно вдосконалюватися у професії, а пізньої – зосередитися на духовних аспектах власного повсякдення.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-методологічне дослідження й емпіричне вивчення проблеми аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості дає підстави сформулювати такі **в и с н о в к и**:

1. У провідних філософських джерелах дослідження розглянуто проблему аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості в контексті феноменологічного, екзистенційного та філософсько-антропологічного напрямів, що базуються на розумінні людини як відкритої істоти, яка постійно визначає себе, тобто проектує свій життєвий шлях і своє майбутнє. У зв'язку з цим розкрито аксіопсихологічні кореляти філософської проблематики – інтенційність, вибір, світопроєкт, сенс життя, цінності та ціннісні орієнтації, життєвий успіх як мірило значущості людських вчинків, щастя як мотив і мета всіх людських прагнень, із чого випливає теза про особистість як суб'єкта, здатного до самоспричинення та самотрансцендування, самовизначення і керування власним життям. Встановлено, що спроможність до проектування дає людині можливість на ймовірнісній основі передбачати результати як власної діяльності, так і діяльності інших людей і настання важливих подій. При цьому прогнозування можливого ступеня досягнення певної мети за допомогою визначеного способу дій становить зміст процесу проектування, від ефективності якого залежить досягнення бажаних життєвих результатів. Доведено, що при плануванні власного майбутнього, проектуванні конкретних подій, цілей і планів особа виходить з наявної ієрархії ціннісних орієнтацій, представленої у її свідомості. Вказано на важливість сформованої ієрархії цінностей у визначенні пріоритетності самореалізації у певних сферах професійної діяльності, виборі певної траєкторії життєвого шляху, лінії поведінки особистості.

2. Дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості здійснено на *мультипарадигмальному підході*, який продовжує вітчизняні традиції дослід-

ження у царині аксіопсихології особистості та її розвитку. Виокремлено два інтегральні критерії розвитку аксіопсихологічного проектування – внутрішній і зовнішній. В основі внутрішнього (суб’єктивного) критерію, що виражає особливості модельного уявлення про вказане проектування, перебуває сформованість його структурно-функціональних компонентів. Тоді як зовнішній (об’єктивний) критерій відображає реальні, культурально втілені характеристики людини як суб’єкта саморозвитку, ефективність якого свідчить про досягнення нею акме і самоздійснення саме як особистості. Водночас теоретичний аналіз міждисциплінарних студій прийнятого упередження дозволив виокремити систему його конкретних критеріїв і показників: смисложиттєву орієнтацію на самоздійснення, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, цілісність і гармонійність багатогранного існування людини, які виражаються в адекватній самооцінці її особистісного потенціалу та рівневій домагань, задоволеності досягнутим рівнем реалізації життєвих планів, збалансованості самореалізації в різних сферах життєдіяльності; творчий характер діяльності, самостійність і незалежність; рефлексивна саморегуляція, що спирається на внутрішній локус контролю, високий рівень толерантності до невизначеності, гнучкість в організації життєдіяльності.

3. Детермінанти аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості розкрито через ціннісно-цільові й інструментально-суб’єктні його чинники. Перші охоплюють широкий спектр спонукально-мотиваційних феноменів, починаючи від мотивів досягнення у боротьбі за переваги в адаптації до середовища і закінчуючи сенсожиттєвими орієнтаціями та духовними прагненнями як своєрідним антропологічним горизонтом саморозвитку й самовдосконалення особистості, другі реалізуються через життєві домагання, прагнення до акме й до повного втілення у повсякдення особистісного потенціалу як предиктора успішного самоздійснення особистості. У цьому аналітичному контексті поняття “аксіопсихологічне проектування життєздійснення особистості” визначено як двоєдиний синергійний процес ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та їх суб’єктноресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними відносно конкретних життєвих ситуацій. Таке бачення проектування дає змогу з’єднати триангуляційною дугою

темпорально-телеологічний і каузально-суб’єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості, що покладено в основу авторської теоретичної моделі. Конкретизовано, що перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну властивість *homo sapiens* більш чи менш самостійно визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-сміслова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички, компетенції втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від розв’язання ситуативних завдань на їх смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєздатні проекти. Наголошено, що без взаємної відповідності “хочу” і “можу”, термінального й інструментального не може синтезуватися кінцевий продукт цієї синергії – “я стану” чи “відбудуся” (якщо, звісно, захочу й організуюся, внутрішньо зберуся). З’ясовано, що перший аспект аксіопсихологічного проектування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму, другий – каузального детермінізму, узгоджена дія яких конструює феномен аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості.

4. Побудовано прикладну модель емпіричного дослідження, яка є похідною від теоретичної, втілюючи принцип системності, зокрема холархії підпорядкованих один одному рівнів інтегральної суб’єктності, через призму якого розглядається людина як цілісна особистість. Відтак кожен із п’яти рівнів інтегральної суб’єктності марковано відповідними особистісними рисами – ціннісно-цільовими диспозиціями й інструментально-суб’єктивними здатностями, синергійна дія яких зумовлює високу ймовірність досягнення життєвих успіхів: на рівні відносного суб’єкта (психосоматичного індивіда) – відчуття суб’єктивного благополуччя (щастя), на рівні моносуб’єкта (власне суб’єкта предметної діяльності) – стиль саморегуляції, почуття самоефективності, мотивацію досягнень; на рівні полісуб’єкта (соціального індивіда) – стратегії копінг-поведінки, перфекціоністські настанови; на рівні метасуб’єкта (творчої індивідуальності) – структуру ціннісних орієнтацій, каузометричні показники реалізованості життя; на рівні абсолютного суб’єкта (людини універсальної) – духовні прагнення, цільову спрямованість особистості.

5. Експліковано факторну структуру аксіопсихологічного проектування життєвих досяг-

нень осіб, котрі належать до періоду ранньої дорослості. Встановлено, що з дев'яти виокремлених детермінант цього процесу найвагомими є суперечлива комбінація диспозиції самоефективності й небажання удосконалюватися, поєднання асертивності зі слабкою мотивацією до самоосвіти й саморозвитку. Водночас виявлено гендерно зумовлені відмінності між чинниками аксіопсихологічного проектування в ранній дорослості: у жінок цей процес спонукається диспозицією самоефективності і перфекціоністськими настановами, а в чоловіків – рисами маскулінності й прагненням до подолання перешкод.

6. Емпіричним дослідженням визначено особливості аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб, які здобувають вищу професійну освіту. Виокремлено ключові предиктори цього процесу у майбутніх інженерів – риси чоловічого гендеру і диспозицію самоефективності; з'ясовано, що спільними рисами для представників обох статей є диспозиція самоефективності за маскуліним типом, а відмінними – невпевненість у власних силах і сподівання на щасливий випадок у жінок та протилежна цій диспозиція – впевненість у собі та віра у власні сили в чоловіків. Окрім того, вирізняють й обґрунтовано магістральні предиктори аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб, які здобувають фах економіста, – суб'єктні здатності до саморегуляції, наполегливість у долатті перешкод; встановлено, що гендерні відмінності в конструюванні досліджуваного феномену стосуються збалансованого впливу внутрішніх і зовнішніх детермінант успіху в жінок й орієнтації на соціальне визнання у чоловіків, і це при тому, що диспозиція самоефективності майже однаково виражена в обох субвибірках обстежуваного контингенту майбутніх економістів.

7. Виокремлено та проаналізовано вікові особливості аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб, які здобувають професію педагога або працюють учителями. З'ясовано, що майбутні педагоги – представники періоду ранньої дорослості – покладаються насамперед на себе (почуття самоефективності, здатність до саморегуляції); у період середньої дорослості на перший план виходять ефективна самореалізація, асертивність, розвинута саморегуляція; у період пізньої дорослості домінують впевненість в успішній самореалізації та продуктивності свого життєвого шляху. Крім того, за результатами однофакторного дисперсійного аналізу встановлено

значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів за критеріями віку і гендеру. Виявлено й констатовано, що обраний фах не є провідним чинником цього процесу. Доведено, що свій психологічний вік краще оцінюють представники періоду пізньої дорослості, аніж їхні молодші колеги; перші мають також кращий показник суб'єктивної реалізованості життя, вони більш оптимістичні, спрямовані на пізнання нового, в них вища самооцінка загальної та соціальної самоефективності, вони краще вибудовують стратегію власного життя.

8. Щодо значущих гендерних відмінностей, то з'ясовано, що жінки переважають чоловіків за потребою в розвагах і відпочинку, цінностями любові та визнання, за ступенем застосування емоційного копінгу та копінгу “соціальне відволікання”, андрогінними рисами, вони частіше переживають амбівалентні почуття, наслідують традиційні зразки поведінки, більш конформні й зорієнтовані на підтримку з метою збереження душевної рівноваги. У свою чергу, юнаки надають перевагу цінності здоров'я, вони більше орієнтовані на змагальність як порівняльну самоефективність, переважаючи жінок і в загальній самоефективності, стратегічності мислення, мотивації досягнення, здатності до моделювання і програмування майбутніх подій, вони більш оптимістичні і гнучкі, зорієнтовані на прогрес, інтернальні (жінки здебільшого екстернальні), мають кращі показники саморегуляції.

9. Зі структури виявлених провідних факторів і порівняльних результатів дисперсійного аналізу розкрито низку таких закономірностей: від середньої до пізньої дорослості зростає роль інструментально-суб'єктних здатностей в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості; домінування інструментально-суб'єктних здатностей в конструюванні цього феномену притаманне і чоловікам; у жінок ціннісно-цільовий вектор проектування переважає над інструментально-суб'єктивним. Звідси логічно слідує ще один висновок: опосередковано гендерний чинник аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості справляє сильніший вплив на досліджуваний феномен, аніж чинник віку, принаймні в межах середньої та пізньої дорослості.

10. З метою утілення ідеї “бути автором самого себе” здійснено огляд технологій аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості з оперттям на вітчизняні наукові школи: соціально-конструкціоністську

і психолого-герменевтичну, а також напрями – психолого-акмеологічний та культурно-історичний. Воднораз за результатами проведеного емпіричного дослідження у форматі констатувального експерименту сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам, наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості у студентів ЗВО; керівникам закладів загальної середньої освіти, органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Перспективу подальших студій убачаємо в побудові прикладних моделей і технологій аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості з урахуванням віку, специфіки професійної діяльності, гендерної приналежності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Башляр Г. Новый рационализм / сост. Ю.П. Сенокосов; общ. ред., предисл. А.Ф. Зотов. Москва: Прогресс, 1987. 376 с.
2. Бердяев Н. О назначении человека. О рабстве и свободе человека. Москва: АСТ, 2006. 637 с.
3. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
4. Гершунский Б.С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика: учебное пособие. Москва: Наука, 2003. 768 с.
5. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості: монографія. Київ: Видавництво “Людмила”, 2020. 448 с.
6. Гуляс І. Аксіопсихологічне проектування: профіль аналізу проблеми. *Психологія особистості*. 2016. № 1 (7). С. 151–169.
7. Гуляс І.А. Інтенційність як суб’єктне джерело аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2011. Том X. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. Вип. 18. С. 91–102.
8. Гуляс І.А. Сенс життя як фактор самореалізації особистості. *Особистісно-акмеологічні фактори впливу на самореалізацію індивідуальності у полікультурному світі*: колективна монографія / за наук. ред. І.М. Зварича. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. С. 29–37.
9. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду середньої дорослості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Психологічні науки”*. 2019. № 4. С. 72–80.
10. Кантор К.М. Два проекта всемирной истории. *Вопросы философии*. 1990. № 2. С. 76–86.
11. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості. Київ: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1998. 220 с.
12. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ: ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 2018. 720 с.
13. Карпенко З.С. Ампліфікація “Я” в контексті формування національної самосвідомості. *Ідея національного виховання в українській психологічній науці XIX–XX ст.*: Зб. статей і доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Коломия, 1997. С. 299–301.
14. Карпенко З.С. Предмет і метод аксіопсихології особистості. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 23–31.
15. Карпенко З.С. Феноменологія вчинку: до питання про реалізацію суб’єктного підходу в національній системі навчання і виховання. *Українознавство в педагогічному процесі освітніх установ*: зб. статей / за ред. Р. Скульського та В. Костіва. Івано-Франківськ, 1997. С. 39–43.
16. Карпенко З.С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Част. 2. Івано-Франківськ, 1996. С. 42–48.
17. Карпенко З.С., Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування життєздійснення особистості: від обґрунтування до діагностики. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: тези доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Хмельницький, 9–10 квітня 2020). Хмельницький, 2020. С. 44–45. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8930/1/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E._%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%209-10.04.2020.pdf
18. Кікінежді О. Методологічні засади дослідження гендерної ідентифікації в онтогенезі. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія “Гендерні дослідження”. 2017. Вип. 3. С. 58–70.
19. Кон І.С. В поисках себя. Москва: Политиздат, 1984. 225 с.
20. Лазарев В.С. Проектная деятельность в школе: неиспользуемые возможности. *Вопросы образования*. 2015. № 3. С. 292–307. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proektnaya-deyatelnost-v-shkole-neispolzuemye-vozmozhnosti/viewer>
21. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1977. 304 с.
22. Любутин К.Н., Кондрашов П.Н. Философская антропология Карла Маркса. Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 2007. 240 с.
23. Мунье Э. Манифест персонализма. Москва: Республика, 1999. 559 с.
24. Николаева О. Свобода выбора. URL: <http://www.portal-slovo.ru/rus/art/197/904/-27k>
25. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. Москва: Республика, 2000. 639 с.
26. Сартр Ж.-П. Проблемы метода. Москва: Прогресс, 1994. 234 с.
27. Сидоренко В.Ф. Генезис проектной культуры. *Вопросы философии*. 1984. № 10. С. 87–99.
28. Фурман А.А. Інтенційність як сутнісна ознака смисложиттєвого буття особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3–4. С. 118–137. DOI: <https://>

doi.org/10.35774/pis2019.03.118

29. Фурман А.А. Концепція особистості в аксіологічній психології: контури сутнісної евристики. *Психологія і суспільство*. 2016. № 4. С. 89–103.

30. Фурман А.А. Психологічні засади пізнання смисложиттєвої сфери особистості: автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2019. 39 с.

31. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с.

32. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.

33. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування предметного поля теоретичної психології. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3-4. С. 5-37. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.005>

34. Фурман А.В. Методологія як сфера науки, мислєдїяльності, методологування. *Методологія і психологія гуманїтарного пізнання*. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 6–235.

35. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-ге наук. вид. Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. 168 с.

36. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.

37. Хайдеггер М. Бытие и время. Харьков: “Фолио”, 2003. 503 с.

38. Хасанов Г.А. Смысл жизни человека: гносеологический анализ: канд. филос. наук: 09.00.01 / Сибайский институт (филиал) Башкирского государственного университета. Сибай, 2006. 141 с. URL: <http://www.dslib.net/ontologia/smysl-zhizni-cheloveka-gnoseologicheskij-analiz.html>

39. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: Республика, 1994. 527 с.

40. Little B.R. Personal projects and the distributed self: Aspects of a conative psychology. *Psychological perspectives on the self*. 1993. Vol. 4. P. 157–181.

41. Palys T.S., Little B.R. Perceived life satisfaction and the organization of personal project systems. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1983. V. 44. P. 1221–1230.

REFERENCES

1. Bashlyar, G. (1987). *Novyy ratsionalizm [New rationalism]*. Moskva: Progress [in Russian].

2. Berdyaev, N. (2006). *O naznachenii cheloveka. O rabstve i svobode cheloveka [On the appointment of a person. About slavery and human freedom]*. Moscow: AST [in Russian].

3. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (2019). *Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Vicultural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's Scientific School]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

4. Gershunskiy, B.S. (2003). *Obrazovatel'no-pedagogicheskaya prognostika. Teoriya, metodologiya, praktika: uchebnoye posobiye [Educational and*

pedagogical prognostics. Theory, methodology, practice: textbook]. Moskva: Nauka [in Russian].

5. Hulas, I.A. (2020). *Aksiopsykholohichne proyektuvannya zhyttyevykh dosyahnen osobystosti [Axiopsychological design of life achievements of the personality]*. Kyiv: Vydavnytstvo “Lyudmyla” [in Ukrainian].

6. Hulas, I. (2016). Aksiopsykholohichne proektuvannya: profil analizu problem [Axiopsychological design: a profile of problem analysis]. *Psykholohiya osobystosti – Personality psychology*, 1, 151–169 [in Ukrainian].

7. Hulas, I.A. (2011). Intentsynist yak subyektne dzherelo aksiopsykholohichnoho proektuvannya osobystosti [Intentionality as a subjective source of axiopsychological design of personality]. *Actual problems of psychology: a collection of scientific works of the Institute of Psychology H.S. Kostyuk*. Kyiv, Tom H. Psychology of learning. Genetic psychology. Medical psychology. Vol. 18, 91–102 [in Ukrainian].

8. Hulas, I.A. (2016). Sens zhyttya yak faktor samorealizatsiyi osobystosti [The meaning of life as a factor of self-realization of the individual]. *Osobystisno-akmeolohichni faktory vplyvu na samorealizatsiyu indyvidualnosti u polikulturnomu sviti – Personality-acmeological factors of influence on self-realization of individuality in the multicultural world*, 29–37. Chernivtsi: Chernivtsi National University [in Ukrainian].

9. Hulas, I.A. (2019). Faktorna struktura aksiopsykholohichnoho proyektuvannya zhyttyevykh dosyahnen osobystosti periodu serednoyi doroslости [Factor structure of axiopsychological design of life achievements of the person of the period of average adulthood]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya “Psykholohichni nauky” – Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological Sciences Series*, 4, 72–80 [in Ukrainian].

10. Kantor, K.M. (1990). Dva proyekta vsemirnoy istorii [Two projects of world history]. *Voprosy filosofii – Philosophy questions*, 2, 76–86 [in Russian].

11. Karpenko, Z.S. (1998). *Aksiopsykholohiya osobystosti [Axiopsychology of personality]*. Kyiv: International Financial Agency [in Ukrainian].

12. Karpenko, Z. (2018). *Aksiolohichna psykholohiya osobystosti [Axiological psychology of personality]*. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [in Ukrainian].

13. Karpenko, Z.S. (1997). Amplifikatsiya “YA” v konteksti formuvannya natsionalnoyi samosvidomosti [Amplification of “I” in the context of the formation of national identity]. *Ideya natsionalnoho vykhovannya v ukrayinskiy psykholohichniy nautsi XIX-XX st.: Zb. statey i dopovidey Vseukrayinskoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi – The idea of national education in the Ukrainian psychological science of the XIX-XX centuries.: Coll. articles and reports of the All-Ukrainian scientific-practical conference*, 299–301. Kolomyia [in Ukrainian].

14. Karpenko, Z.S. (2008). Predmet i metod aksiopsykholohiyi osobystosti [Subject and method of axiopsychology of personality]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 23–31 [in Ukrainian].

15. Karpenko, Z.S. (1997). Fenomenolohiya vchynku: do pytannya pro realizatsiyu subyektneho pidkhodu v natsionalniy systemi navchannya i vykhovannya

[Phenomenology of action: on the question of the implementation of a subjective approach in the national system of education and upbringing]. *Ukrayinoznavstvo v pedahohichnomu protsesi osvitynih ustanov – Ukrainian studies in the pedagogical process of educational institutions*, 39–43. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

16. Karpenko, Z.S. (1996). Tsinnisni vymiry indyvidualnoyi svidomosti [Value dimensions of individual consciousness]. *Zbirnyk naukovykh prats: filozofiya, sotsiologiya, psykholohiya – Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology*. Part. 2, 42–48. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

17. Karpenko, Z.S. & Hulas, I.A. (2020). Aksiopsykholohichne proektuvannya zhytlyezdiysnennya osobystosti: vid obgruntuvannya do diahnozyky [Axiopsychological design of personality realization: from substantiation to diagnostics]. *Aktualni pytannya teorii ta praktyky psykholoho-pedahohichnoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv: tezy dopovidey VIII Vseukrayinskoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi, (Khmelnitsky, 9–10 kvitnya 2020) – Current issues of theory and practice of psychological and pedagogical training of future professionals: abstracts of the VIII All-Ukrainian scientific-practical conference, (Khmelnitsky, April 9-10, 2020)*, 44–45. Khmelnytsky. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8930/1/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%209-10.04.2020.pdf [in Ukrainian].

18. Kikinezhd, O. (2017). Metodolohichni zasady doslidzhennya hendernoyi identyfikatsiyi v ontogenezi [Methodological bases of research of gender identification in ontogenesis]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiya”. Seriya “Henderni doslidzhennya” – Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Gender Studies Series*, 3, 58–70 [in Ukrainian].

19. Kon, I.S. (1984). *V poiskakh sebya [Looking for yourself]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

20. Lazarev, V.S. (2015). Proektnaya deyatel'nost' v shkole: Neispol'zuyemye vozmozhnosti [Project Activities at School: Unused Opportunities]. *Voprosy obrazovaniya – Educational issues*, 3, 292–307. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proektnaya-deyatelnost-v-shkole-neispolzuyemye-vozmozhnosti/viewer> [in Russian].

21. Leontiev, A.N. (1977). *Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

22. Lyubutin, K.N. & Kondrashov, P.N. (2007). *Filosofskaya antropologiya Karla Marksa [Philosophical anthropology of Karl Marx]*. Yekaterinburg: USU Publishing House [in Russian].

23. Mounier, E. (1999). *Manifest personalizma [Manifesto of personalism]*. Moscow: Republic [in Russian].

24. Nikolaeva, O. *Svoboda vybora [Freedom of choice]*. URL: <http://www.portal-slovo.ru/rus/art/197/904/-27k> [in Russian].

25. Sartre, J.-P. (2000). *Bytiye i nichto: Opyt fenomenologicheskoy ontologii [Being and Nothingness: An Experience of Phenomenological Ontology]*. Moscow: Republic [in Russian].

26. Sartre, J.-P. (1994). *Problemy metoda [Method problems]*. Moscow: Progress [in Russian].

27. Sidorenko, V.F. (1984). *Genezis proyektnoy kul'tury [Genesis of design culture]*. *Voprosy filosofii – Philosophy questions*, 10, 87–99 [in Russian].

28. Furman, A.A. (2019). Intentsiynist yak sutnisna oznaka smyslozhytlyevoho buttya osobystosti [Intentionality as an essential feature of the meaning of life of the individual]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 3–4, 118–137. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.118> [in Ukrainian].

29. Furman, A.A. (2016). Kontseptsiya osobystosti v aksiolohichniy psykholohiyi: kontury sutnisnoyi evrystyky [The concept of personality in axiological psychology: the contours of essential heuristics]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 89–103 [in Ukrainian].

30. Furman, A.A. (2019). Psykholohichni zasady piznannya smyslozhytlyevoyi sfery osobystosti: avtoref. dys. ... doktora psykhol. nauk: 19.00.01 [Psychological principles of cognition of the semantic sphere of personality: author's ref. dis. ... Dr. Psychol. Science: 19.00.01]. Odessa [in Ukrainian].

31. Furman, A.A. (2017). *Psykholohiya smyslozhytlyevoho rozvytku osobystosti [Psychology of meaningful life development of personality]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

32. Furman, A.V. (2016). *Ideya i zmist profesiynoho metodolohuvannya [The idea and content of professional methodology]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

33. Furman, A.V. (2019). Metodolohichne obgruntuvannya predmetnoho polya teoretychnoyi psykholohiyi [Methodological substantiation of the subject field of theoretical psychology]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 3–4, 5–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.005> [in Ukrainian].

34. Furman, A.V. (2019). Metodolohiya yak sfera nauky, myslediyalnosti, metodolohuvannya [Methodology as a field of science, thinking, methodology]. *Metodolohiya i psykholohiya humanitarnoho piznannya. Do 25-richchya naukovoyi shkoly profesora A.V. Furmana – Methodology and psychology of humanities cognition. To the 25th anniversary of the scientific school of Professor A.V. Furman*, 6–235. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

35. Furman, A.V. (2011). *Psykho-kultura ukrayinskoyi mentalnosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]*. Ternopil: VC NDI MEVO [in Ukrainian].

36. Furman (Humeniuk), O.E. (2008). *Teoriya i metodolohiya innovatsiyno-psykholohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Theory and methodology of innovative-psychological climate of a secondary school]*. Yalta-Ternopil: Textbooks and manuals [in Ukrainian].

37. Heidegger, M. (2003). *Bytiye i vrema [Genesis and Time]*. Kharkiv: Folio [in Russian].

38. Khasanov, G.A. (2006). *Smysl zhizni cheloveka: gnoseologicheskij analiz: kand. filos. nauk: 09.00.01 [The meaning of human life: epistemological analysis: Cand. Philos. Sciences: 09.00.01]* / Sibayskiy institut (filial) Bashkirskogo gosudarstvennogo universiteta [Sibaysky Institute (branch) of the Bashkir State University]. Sibay. URL: <http://www.dslib.net/ontologia/smysl-zhizni-cheloveka-gnoseologicheskij-analiz.html> [in Russian].

39. Jaspers, K. (1994). *Smysl i naznachenije istorii [The*

meaning and purpose of history]. Moscow: Republic [in Russian].

40. Little, B.R. (1993). Personal projects and the distributed self: Aspects of a conative psychology. *Psychological perspectives on the self*, 4, 157–181 [in English].

41. Palys, T.S. & Little, B.R. (1983). Perceived life satisfaction and the organization of personal project systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1221–1230 [in English].

АНОТАЦІЯ

Гуляс Інеса Анатоліївна.

Концепція аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

У дослідженні обґрунтовано концепцію аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості з використанням принципу інтегральної суб'єктності та методів факторно-аналітичного підходу до емпіричного вивчення предметно актуалізованих психічних явищ. Результати цього комплексного дослідження репрезентовано через уявлення про особистість як інтегрального суб'єкта можливих духовних, моральних та інших трансформацій і предметних утілень. Акцентовано увагу на пізнанні чинників означеного феномену в період дорослості – ранньої, середньої та пізньої; статі, віку й обраного фаху. Витоки авторських пошуків відображено крізь призму провідних філософських напрямів – феноменологічного, екзистенційного та філософсько-антропологічного, що базуються на розумінні людини як відкритої істоти, котра постійно визначає і проектує себе. Ключовими аксіопсихологічними корелятами філософської проблематики визнано інтенційність, вибір, світопроект, сенс життя, цінності та ціннісні орієнтації, життєвий успіх, щастя, які дають підстави стверджувати, що особистість суб'єктно здатна до самоспричинення та самотрансцендування, самовизначення і керування власним життям. Для виділення системи критеріїв і показників аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості здійснено теоретичний аналіз міждисциплінарних студій досліджуваного феномену. Зазначено, що такими “мірилами” є смислотиттєва орієнтація на самоздійснення, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, цілісність і гармонійність багатогранного існування людини, які виражаються в адекватній самооцінці особистісного потенціалу та рівні домагань, задоволеності досягнутим рівнем реалізації життєвих планів, збалансованості самореалізації в різних сферах життєдіяльності; творчий характер діяльності, самостійність і незалежність; рефлексивна саморегуляція, яка спирається на внутрішній локус контролю; високий рівень толерантності до невизначеності, гнучкість в організації життєдіяльності. Авторська теоретична модель являє собою аксіопсихологічне проектування як дводієвий синергійний процес ціннісно-цільового випередження (антципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та їх суб'єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними відносно конкретних життєвих ситуацій. Це дало змогу поєднати триангуляційною дугою темпо-

рально-телеологічний і каузально-суб'єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості. Конкретизовано, що перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну властивість homo sapiens більш чи менш самостійно визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-смилова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички, компетенції, втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від вирішення ситуативних завдань на їхній смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєдатні проекти. Наголошено, що без взаємної відповідності “хочу” і “можу”, термінального й інструментального не може синтезуватися кінцевий продукт цієї синергії – “я стану” чи “відбудуся” за умови відповідної самоорганізації та емоційно-вольової мобілізації. З'ясовано, що перший аспект аксіопсихологічного проектування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму, другий – каузального детермінізму, узгоджена дія яких конструює феномен аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості. Для побудови прикладної моделі емпіричного дослідження, яка є похідною від теоретичної, обґрунтовано та реалізовано принцип системності у вигляді холархії підпорядкованих один одному рівнів інтегральної суб'єктності, через формат якого розглянуто людину як цілісну особистість. Розкрито кожен із п'яти рівнів інтегральної суб'єктності, які марковано відповідними особистісними рисами – ціннісно-цільовими диспозиціями й інструментально-суб'єктивними здатностями, синергійна дія яких зумовлює високу ймовірність досягнення життєвих успіхів: на рівні відносного суб'єкта (психосоматичного індивіда) – відчуття суб'єктивного благополуччя (щастя), на рівні моносуб'єкта (власне суб'єкта індивідуальної предметної діяльності) – стиль саморегуляції, почуття самоефективності, мотивація досягнень; на рівні полісуб'єкта (соціального індивіда) – стратегії копінг-поведінки, перфекціоністські настанови; на рівні метасуб'єкта (творчої індивідуальності) – структура ціннісних орієнтацій, каузометричні показники реалізованості життя; на рівні абсолютного суб'єкта (людини універсальної) – духовні прагнення, цільова спрямованість особистості. За результатами емпіричного дослідження експліковано факторну структуру аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб, що перебувають на етапі ранньої дорослості, яка уможливила виокремлення дев'яти провідних детермінант цього процесу. Встановлено, що у їх складі найвагомішими є суперечлива комбінація диспозиції самоефективності й опір самоудосконаленню, поєднання асертивності зі слабкою мотивацією до самоосвіти й саморозвитку. Виявлено вплив гендерного чинника на аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості в ранній дорослості. Констатовано, що в жінок цей процес спонукається диспозицією самоефективності і перфекціоністськими настановами, а в чоловіків – рисами маскулінності й прагненням до подолання перешкод. Виявлено особливості аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб на етапі профе-

сійної підготовки фахівців різних спеціальностей. Аргументовано основні параметри цього процесу у студентів інженерних спеціальностей – риси чоловічого гендеру і диспозицію самоефективності; доведено, що спільними рисами для представників обох статей є диспозиція самоефективності за маскуліним типом, а відмінними – невпевненість у власних силах і сподівання на щасливий випадок у жінок та протилежна цій диспозиція – впевненість у собі й віра у власні сили в чоловіків. Натомість у майбутніх економістів процес аксіопсихологічного проектування життєздійснення визначається суб'єктивними здатностями до саморегуляції, наполегливістю в подоланні перешкод; встановлено, що гендерні відмінності в конструюванні досліджуваного феномену в майбутніх економістів стосуються збалансованого впливу внутрішніх і зовнішніх детермінант успіху в жінок й орієнтації на соціальне визнання у чоловіків, і це при тому, що диспозиція самоефективності рівномірно виражена в обох субвибірках досліджуваного контингенту. З'ясовано, що майбутні педагоги періоду ранньої дорослості покладаються передусім на себе (почуття самоефективності, здатність до саморегуляції); у середній дорослості для педагогів першочерговими є ефективна самореалізація, асертивність, розвинута саморегуляція, а в пізній дорослості переважають упевненість в успішній самореалізації та продуктивності власного життєвого шляху. Висвітлено значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів за критеріями віку і гендеру (на основі результатів однофакторного дисперсійного аналізу). Доведено, що обраний фах суттєво не впливає на перебіг цього процесу. В плані значущих гендерних відмінностей виявлено, що респонденти жіночої статі переважають чоловіків за потребою в розвагах і відпочинку, цінностями любові та визнання, застосуванням емоційного копінгу та копінгу “соціальне відволікання”, андрогінними рисами, вони частіше переживають амбівалентні почуття, наслідують традиційні зразки поведінки, більш конформні й зорієнтовані на підтримку з метою збереження душевної рівноваги. Натомість в опитаних чоловічої статі у пріоритеті цінності здоров'я, орієнтація на змагальність як порівняльну самоефективність, стратегічність мислення, мотивація досягнення, моделювання і програмування майбутніх подій. За виявленими провідними факторами і результатами дисперсійного аналізу встановлено закономірне зростання ролі інструментально-суб'єктивних здатностей в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості від середньої до пізньої дорослості, притаманність чоловікам тенденції домінування інструментально-суб'єктивних здатностей в конструюванні зазначеного феномену та переважання у жінок ціннісно-цільового вектору проектування свого життєздійснення над інструментально-суб'єктивним. Сформульовано відповідні методичні рекомендації психологам, викладачам, наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості у студентів ЗВО; керівникам закладів загальної середньої освіти та органів управління освітою.

Ключові слова: людина, суб'єкт, екзистенція, аксіопсихологічне проектування життєздійснення особис-

тості, життєві досягнення, системна детермінація, холархічна модель, механізми життєздійснення, інтегральна суб'єктивність, рання, середня і пізня дорослість, вік, стать, обраний фах.

ANNOTATION

Inesa Hulias.

The concept of axiological design of personality's life achievements.

The study substantiates the concept of axiopsychological design of life achievements of the individual using the principle of integral subjectivity and methods of factor-analytical approach to empirical research. The results of a comprehensive study of the axiopsychological design of the life of the individual is represented through the idea of the individual as an integral subject of possible spiritual, moral and other transformations and material incarnations of man. Emphasis is placed on the study of the factors of this phenomenon in adulthood – early, middle and late; gender, age and chosen profession. The origins of the study of the problem of axiopsychological design of life achievements of the individual are reflected through the prism of leading philosophical trends – phenomenological, existential and philosophical-anthropological, based on the understanding of man as an open being who constantly defines himself – projects. The key axiopsychological correlates of philosophical issues are intentionality, choice, worldview, meaning of life, values and value orientations, success in life, happiness, etc., which give grounds to claim that the individual as a subject is capable of self-determination and self-transcendence, self-determination. To highlight the system of criteria and indicators of axiopsychological design of life achievements of the individual, a theoretical analysis of interdisciplinary studies of the studied phenomenon was carried out. It is noted that such “criteria” are: meaningful life orientation to self-realization, focus on self-development and self-improvement, integrity and harmony of multifaceted human existence, which are expressed in adequate self-assessment of personal potential and level of aspirations, satisfaction with the level of realization vital activity; creative nature of activity, independence and autonomy; reflexive self-regulation, which is based on the internal locus of control; high level of tolerance to uncertainty, flexibility in the organization of life. The author's theoretical model presents axiopsychological projection of life achievements of a person as a two-way synergistic process of value-target advancement (anticipation) of states and statuses (achievements) desired for a certain person and their subject-resource provision with relevant competencies relevant to specific life situations. This made it possible to connect the temporal-teleological and causal-subjective (topical) aspects of the integral process of personality realization with a triangulation arc. It is specified that the first aspect represents freedom of will as an inherent property of homo sapiens to more or less independently determine their life priorities (value-semantic sphere), the second – represents biologically conditioned and acquired in the course of socialization (including through education, upbringing, education in general) knowledge, skills, abilities to embody personal choices as the results of value self-determination (from solving situational problems on their meaning to making

fateful decisions on the further trajectory of personal movement-progress) into viable projects. It is emphasized that without the mutual correspondence of “want” and “can”, terminal and instrumental, the final product of this synergy cannot be synthesized – “I will” or “I will happen” under the condition of appropriate self-organization and emotional-volitional mobilization. It is found that the first aspect of axiopsychological design is subject to the principle of nonlinear teleological determinism, the second – causal determinism, the coordinated action of which constructs the phenomenon of axiopsychological design of personality. To build an applied model of empirical research, which is derived from theoretical, substantiated and implemented the principle of systematization in the form of a holarchy of subordinate levels of integral subjectivity, through the prism of which a person is considered as a whole person. Each of the five levels of integral subjectivity is revealed, which are marked by the corresponding personal traits – value-target dispositions and instrumental-subjective abilities, the synergistic effect of which determines a high probability of achieving success in life: at the level of relative subject (psychosomatic individual) – a sense of subjective well-being (happiness), at the level of the monosubject (actually the subject of individual subject activity) – style of self-regulation, a sense of self-efficacy, motivation for achievement; at the level of the polysubject (social individual) – coping behavior strategies, perfectionist guidelines; at the level of metasubject (creative individuality) – the structure of value orientations, causometric indicators of life; at the level of the absolute subject (universal person) – spiritual aspirations, the target orientation of the individual. The empirical study explains the factor structure of the axiopsychological projection of the life achievements of people in early adulthood, which made it possible to identify the nine leading determinants of this process. It is established that the most important in their composition are the contradictory combination of the disposition of self-efficacy and resistance to self-improvement, the combination of assertiveness with weak motivation for self-education and self-development. The influence of the gender factor on the axiopsychological projection of life achievements of the person in early adulthood is revealed. It is noted that in women this process is motivated by the disposition of self-efficacy and perfectionist guidelines, and in men – by the traits of masculinity and the desire to overcome obstacles. Peculiarities of axiopsychological design of life achievements of persons at the stage of professional training of specialists of different specialties are established. The main parameters of this process in engineering students are determined – the features of male gender and the disposition of self-efficacy; It was found that the common features of both sexes are the disposition of self-efficacy of the masculine type, and the differences – insecurity and hope for happiness in women and the opposite disposition – self-confidence and self-confidence in men. Instead, in future economists, the process of axiopsychological design of life is determined by the subjective ability to self-

regulation, persistence in overcoming obstacles; It is established that gender differences in the construction of the studied phenomenon in future economists relate to the balanced influence of internal and external determinants of success in women and orientation to social recognition in men, although the disposition of self-efficacy is evenly expressed in both subsets of the studied contingent. It was found that future teachers of early adulthood rely primarily on themselves (a sense of self-efficacy, the ability to self-regulate); in middle adulthood for teachers the priority is effective self-realization, assertiveness, developed self-regulation; and in late adulthood the confidence in successful self-realization and productivity of own way of life prevails. Significant differences between the determinants of axiopsychological design of life achievements of teachers according to the criteria of age and gender (based on the results of one-way analysis of variance). It is proved that the chosen specialty does not significantly affect the course of this process. In terms of significant gender differences, it was found that female respondents outnumber men in need of entertainment and recreation, values of love and recognition, the use of emotional coping and coping “social distraction”, androgynous traits, they are more likely to experience ambivalent feelings, follow traditional patterns, more conformal and focused on support in order to maintain mental balance. In contrast, male respondents prioritize health values, focus on competitiveness as comparative self-efficacy, strategic thinking, motivation to achieve, modeling and programming future events. According to the identified leading factors and the results of analysis of variance, a natural increase in the role of instrumental-subjective abilities in the axiopsychological design of life achievements of the individual from middle to late adulthood; the tendency of men to dominate the instrumental-subjective abilities in the construction of this phenomenon and the predominance in women of the value-target vector of projecting their life over the instrumental-subjective. Methodical recommendations to psychologists, teachers, mentors of academic groups on the development of axiopsychological design of life achievements of students in higher education institutions are formulated; heads of general secondary education institutions, heads of education management bodies, institutions of training, retraining and advanced training of pedagogical staff – teachers of primary education.

Key words: *axiopsychological projection of personality life, life achievements, systemic determination, cholarch model, mechanisms of life realization, integral subjectivity, early, middle and late adulthood, age, sex, chosen specialty.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Савчин М.В.,
д. психол. н., доц. Фурман А.А.**

Надійшла до редакції 15.10.2020.

Підписана до друку 05.11.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

Гуляс І.А. Концепція аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості. Психологія і суспільство. 2020. №4. С. 70–96. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.070>